

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ АБЎАБДУЛЛОҲИ
РЎДАКӢ**

УКД: 339.146.4:338.465

Бо ҳуқуқи дастнавис

БОБОХОНОВА ШАҲРБОНУ ХОЛНАЗАРОВНА

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ ФУРЎШИ БАҲҚ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии

номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.05 – Иқтисодиёти соҳаи
хизматрасонӣ (08.00.05.01 – Савдо, хизматрасониҳои тиҷоратӣ ва маишӣ)

КЎЛОБ-2023

Диссертатсия дар кафедраи менечмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири
кафедраи менечмент ва иқтисодиёти
меҳнати Донишгоҳи давлатии тижорати
Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ:

Ҷумъаев Баҳовиддин Маҳмадназарович,
доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири
кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқориҳои
Тоҷикистон

Лутфулоев Мазбутдҷон Дадоҷонович,
номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими
калони кафедраи технологияҳои иттилоотӣ
дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии
ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи
академик М.С. Осимӣ

Ҳимояи диссертатсия рӯзи 16 сентябри соли 2023, соати 12⁰⁰ дар ҷаласаи шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-012 назди Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734061, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ, ½) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферат дар китобхонаи илмии Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон ва тавассути сомонаи www.ddtt.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат _____ ... соли 2023 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмии
шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент**

Толибов Қ.Қ.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таъминот бо нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самти стратегии иқтисодиёт буда, мубрамии рушди он қотеона тасдиқ шудааст. Бозори фурӯши барқ, ки таъминот ба нерӯи барқро амалӣ мекунад, самти муҳими иқтисодиёт буда, вазъ ва мушкилоти он ҳам ба рушди умумӣ ва ҳам ба рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллӣ таъсири назаррас мерасонад. Бинобар ин, бозори фурӯши барқ ҳамеша дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Бозори фурӯши барқ дар таъмини барномаҳои мухталифи рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ, пайдорӣ ва устувории иқтисодиёти миллӣ, ки аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бармеоянд ва ба ҳалли мушкилоти истиклолияти энергетикӣ мамлакат вобаста мебошанд, саҳми муҳим дорад. Ҳамчунин, рушди бозори фурӯши барқ заминаи асосии амалӣ намудани ҳадафи чоруми стратегии кишвар – саноатикунони босуръат мебошад.

Дарвоқеъ, имрӯз ҳаёти муътадили ҷамъиятро бе нерӯи барқ тасаввур кардан мумкин нест. Вале рушди ҳуди бозори фурӯши барқ аз кори бомуваффақияти субъектҳои он, ки барои бо нерӯи барқ таъмин намудани соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва аҳолии мамлакат хизмат мекунанд, вобаста аст. Аз ин лиҳоз, ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ дар таъмини ҳадафҳои стратегӣ мамлакат аҳамият ва мубрамӣ хоса дорад.

Аҳамияти баланди иҷтимоӣю иқтисодӣ таъминот бо нерӯи барқ масъулияти субъектҳои бозори фурӯши барқ ва мақомоти давлатиро, ки масъалаҳои фаъолияти соҳаи мазкурро танзим мекунанд, афзун мекунад. Зиеда аз ин, хусусиятҳои ҳуди нерӯи барқ ҳамчун мол ба равандҳои ташкил ва рушди бозори фурӯши барқ асари худро мегузоранд. Паёмади таъсири хусусиятҳои нерӯи барқ ҳамчун моли махсус ин аст, ки дар бозори фурӯши барқ татбиқ намудани муносибатҳои рақибона мушкил аст. Дар аксари мамлакатҳо ин бозор дар доираи инҳисори давлат қарор дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар дигар мамлакатҳои пасошуравӣ, нерӯи барқ ба соҳаи амали қоидаҳои инҳисори табиӣ мансуб аст. Молҳое, ки субъектҳои инҳисори табиӣ истеҳсол мекунанд, дар аксар мавридҳо ивазшаванда нестанд ва ин ҳолат ба сатҳи нархҳои онҳо таъсир мерасонад. Аксар вақт субъектҳои бозори инҳисорӣ нархи нерӯи барқро бе назардошти майлу хоҳиши истеъмолкунандагон муқаррар мекунанд. Дар чунин маврид давлат масъулияти танзими нархҳо дар ин бозор ба уҳдаи худ мегирад. Зеро нархҳои инҳисорӣ ба равандҳои рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёт таъсири номатлуб расонида метавонанд.

Гузашта аз ин, имрӯз дар бозори ҷаҳонӣ нерӯи барқ дигаргуниҳои ҷиддӣ рух медиҳанд. Комёбиҳои илму техника дар соҳаи электроэнергетика ба иштирокчиёни бозори мазкур дар равандҳои истеҳсол, интиқол ва истеъмоли нерӯи барқ имконияти васеъ фароҳам оварда, рақобати шадидро ба маҳсулоти соҳаҳои дигари комплекси сӯзишворӣ ва энергетика ба миён меоранд. Давлатҳо муносибати худро ба танзими бозори фурӯши барқ дигар мекунанд, таркиби манбаъҳои тавлиди нерӯи барқ васеъ мешавад, давлатҳо сиёсати худро дар соҳаи электроэнергетика бозбинӣ мекунанд.

Ҳамаи гуфтаҳо мубрамӣ таҳқиқи масъалаҳои ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқро муайян карда, вазифаи муҳими таҳияи муқаррароти назариявӣю методологӣ ва тавсияҳои амалӣ оид ба мукамалсозии бозори мазкур ба миён мегузоранд. Дар доираи диссертатсияи мазкур кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки ин вазифа иҷро карда шуда, барои мукамалсозии бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои миллии соҳаи электроэнергетика тавсияҳои дахлдор таҳия ва пешниҳод карда шаванд.

Дарачаи коркарди илми масъалаи мавриди омӯзиш. Диссертатсия ба асарҳои олимони оид ба назария ва методологияи ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ ва омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии амалкунии субъектҳо дар бозори мазкур асос меёбад. Дар амалияи ҷаҳонӣ оид ба ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ таҷрибаи назаррас мавҷуд аст. Ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ дар асарҳои илми муҳаққиқони хориҷӣ Д.В. Агафонов, А.В. Андриенко, В.Я. Афанасев, Д.В. Баландин, Л.С. Беляев, И.А. Беров, М.В. Василева, Е.Ю. Винокуров, Э.П. Волков, Е.Д. Волкова, И.А. Герасимов, Л.Д. Гителман, И. Дайнер, И.В. Князева, И.А. Косорлуков, И.Н. Макаров, Б.К. Максимов, О.И. Маликова, Л.Г. Матвеева, С.В. Матияшук, А.Н. Мельник, П.М. Муталиева, Г. Рахматулина, А.Ю. Савелева, А.В. Трачук, П.Л. Ҷоскоу ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Масъалаҳои ташаккул ва рушди бозорҳои алоҳида дар асарҳои олимони ватанӣ – И. Аминов, Д.С. Амонова, Н.Ф. Нидоев, А. Рауфӣ, Р.К. Раҷабов, Қ.Қ. Толибов, М.Қ. Файзулло, Ҳ.Н. Фақеров, Ф.Р. Шаропов ва дигарон ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд. Дар асарҳои А.Х. Авезов, Х.М. Аҳмедов, А.Д. Аҳророва, М.Р. Абдуназарова, Б.Х. Асоев, Т. Валамат-заде, Х.Р. Исайнов, С.Ҷ. Комилов, Н.С. Назарова, Х.А. Одинаев, Г.Н. Петров, Р.Н. Рауфов, Т.Р. Ризоқулов, Ш.Р. Собирова, Ш.Х. Холиқов, Н.Х. Хоналиев, Д.Х. Хоҷаев, Ҷ.Ҷ. Чураева паҳлуҳои гуногуни рушди электроэнергетикаи миллии баррасӣ шудаанд. Аз саҳми арзандаи муҳаққиқони мазкур дар омӯзиш ва рушди электроэнергетика ёдовар шуда, бояд қайд кард, ки дар илми ватанӣ таҳқиқи муфассали масъалаҳои ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ анҷом дода нашудааст. Бинобар ин, таҳқиқоти иловагӣ оид ба ҷиҳатҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, № 392) алоқамандӣ дорад. Диссертатсия мувофиқи нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдулоҳи Рӯдакӣ иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқот коркарди ҷанбаҳои назариявӣ ва методӣ, таҳияи пешниҳод ва тавсияҳои амалӣ доир ба мукамалгардонии бозори фурӯши барқ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда дар диссертатсия вазифаҳои зерин гузошта шуданд, ки ҳалли онҳо сохтори таҳқиқотро муайян кардааст:

- таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣ ва асосҳои концептуалии ташаккули бозори фурӯши барқ, муайян кардани хусусиятҳои амалкунии он дар замони муосир;
- дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ва бо назардошти хусусиятҳои миллии соҳаи электроэнергетика асоснок кардани зарурати ислоҳот дар бозори фурӯши барқ;
- арзёбӣ намудани вазъи муосири иқтисодии соҳаи таъминот бо нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хотири муайян намудани заминаҳои рушди бозори фурӯши барқ дар мамлакат;

- омӯзиши муҳити тичоратии фаъолият дар бозори фурӯши барқ ва муайян кардани имконияти ҳамгиросавии низомҳои электроэнергетикии миллий ва минтақавӣ;

- муайян кардани омилҳо ва самтҳои рушди бозори фурӯши барқ дар асоси истифодаи манбаҳои хурди тавлиди нерӯи барқ;

- омӯзиши имконият ва таҳия намудани тавсияҳои амалӣ барои татбиқи инноватсияҳо дар бозори фурӯши барқ;

- таҳия намудани амсилаи рушди бозори фурӯши барқ дар шароити тағйирёбии иқлим ва равандҳои ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ.

Объекти таҳқиқот. Ба сифати объекти таҳқиқот корхонаҳои дар бозори фурӯши барқи Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда интихоб шудаанд.

Предмети таҳқиқот назария, методология ва амалияи ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқот ба он асос меёбад, ки дар раванди ташаккули бозори фурӯши барқ мушкилиҳои муайян дучор меоянд, зеро бозори мазкур аз бозорҳои молҳои дигар ба кулӣ фарқ мекунад. Хусусиятҳои нерӯи барқ ҳамчун мол, шароити технологияи истеҳсол ва истеъмоли он, хусусиятҳои иқтисодии миллий ба ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ таъсир мерасонанд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот татбиқи мушаххаси назарияи дарки илмӣи предмети таҳқиқот мебошад. Диссертатсия ба асарҳои олимони ва муҳаққиқон оид ба назария ва методологияи ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ асос меёбад.

Сарчашмаҳои маълумот ва пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқот ба қонунҳо ва санадҳои меърию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти ШСХК «Барқи Тоҷик», Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи конференсияҳо, асарҳои илмӣ ва интишороти даврии ба бозори фурӯши барқ алоқаманд таъя менамояд. Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар назди кафедраи менечмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар давраи солҳои 2016-2023 гузаронида шудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар таҳияи асосҳои назариявӣ, тавсияҳои методӣ ва амалӣ оид ба мукамалгардонии бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода меёбад. Натиҷаҳои муҳими таҳқиқот, ки дорои навгонии илмӣ мебошанд, ин ҷиҳатҳоро дар бар мегиранд:

1. Заминаҳои таърихӣ, ҷанбаҳои назариявӣ ва методии ташаккули бозори фурӯши барқ таҳқиқ шуда, дар ин асос хусусиятҳои амалкунӣ ва рушди он муайян карда шудаанд. Ақидаи муаллиф ҷиҳати зарурати аз сохтори субъектҳои инҳисори табиӣ ҷудо кардани намудҳои алоҳидаи фаъолият дар бозори фурӯши барқ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти рақибонаи иштирокчиёни нави бозор баён карда шудааст.

2. Таҷрибаи хоричии фаъолияти субъектҳо дар бозори фурӯши барқ таҳлил карда шуда, истифодаи ҷиҳатҳои мусбати он барои барқарор кардани низоми электроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст. Ба андешаи муаллиф, таҷрибаи хоричӣ ҷиҳати маҳдудшавии танзими давлатии бевоситаи бозори фурӯши барқ ва корбурди усулҳои бозории танзими ғайримустақими тарифҳои нерӯи барқ барои истифода дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар мақбул аст.

3. Дар асоси арзёбӣ намудани вазъи муосири иқтисодӣ ва техникаи фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ шароит ва заминаҳои рушди бозори мазкур муайян карда шудаанд. Ба андешаи муаллиф, бо ворид шудани субъектҳои нав ба бозори

фурӯши барқ ва чорӣ намудани унсурҳои бозор ва рақобат дар фаъолияти онҳо зарурати таҳия ва рушди санадҳои дахлдор чихати ба расмият даровардани муносибатҳои тиҷоратии онҳо ба миён меояд. Вобаста ба ин пешниҳодҳои муаллиф таҳия карда шудаанд.

4. Муҳити тиҷоратии фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ таҳлил карда шуда, барои ворид ва ҳамгиро шудани онҳо ба бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонии электроэнергетикӣ тавсияҳо таҳия карда шудаанд. Муаллиф тасдиқ менамояд, ки бо роҳандозӣ намудани ислоҳот дар сиёсати муқаррар намудани тарифҳои барқ, пӯшонидани қарздорҳои корхонаҳои давлатӣ, таҷдиди сохтори фаъолияти бозори яклухти нерӯи барқ ва амалӣ намудани тадбирҳо ба хотири ҳавасмандсозии рақобат дар дохили бозори яклухт, метавон ба фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ таъсири созгор расонид.

5. Омилҳо ва шароити рушди бозори фурӯши барқ дар заминаи истифодаи манбаъҳои хурди тавлиди барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Ба андешаи муаллиф, барои рушди фаъолияти субъектҳои истифодабарандаи манбаъҳои хурди тавлид дар бозори фурӯши барқ мавҷудияти бозоре зарур аст, ки аз инҳисор озод бошад, шароите лозим аст, ки дар мавриди он соҳибкорони хусусӣ ба бозор бе монеа ворид шаванд, шароити пайваستшавӣ ба шабакаҳои барқии марказонидашуда бояд сода ва шаффоф бошад. Бинобар ин, барои рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз манбаъҳои хурди тавлиди барқ аз ҷониби давлат пешниҳод кардани имтиёзҳои иқтисодӣ ва маъмурий зарур аст.

6. Тавсияҳои амалӣ барои татбиқи инноватсияҳо ва дастовардҳои илмию техникий муосир дар бозори фурӯши барқ таҳия ва пешниҳод карда шуданд. Муаллиф ба хотири роҳандозӣ кардани сиёсати рушди инноватсионии бозори фурӯши барқ дар асоси электроэнергетикаи тақсимшуда бо назардошти манфиатҳои ҳамаи истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагони нерӯи барқ тавсияҳои муносиб таҳия кардааст, аз ҷумла: таъмини маблағгузорию таҳқиқоти илмӣ оид ба бунёди маҳсулоти аз чихати технологӣ мураккаб, ҳавасманд кардани сохтани озмоишгоҳҳо ва марказҳои илмию таҳқиқотӣ, ки дар онҳо ҳамкорию истеҳсолкунандагон ва муассисаҳои илмӣ, санҷиши коркардҳои илмию таҳқиқотӣ таъмин гардад; ҳавасманд кардани воридоти таҷҳизоти инноватсионӣ; ба ҷо овардани рушди мутаносиби тамоми самтҳои инноватсионӣ дар бахши электроэнергетикаи миллӣ аз ҳисоби татбиқи лоиҳаҳо бо имкони истифодаи технологияҳои гуногун.

7. Амсилаи рушди бозори фурӯши барқ дар шароити тағйирёбии иқлим ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт таҳия карда шудааст. Дар амсилаи таҳиянамудаи муаллиф сохтори намунавии вазъи имрӯзаи низоми электроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тасвир гардида, субъектҳои бозори фурӯши барқ ва робитаҳои байни онҳо вобаста ба тақмили муносибатҳои инҳисорӣ ва рушди рақобат дар бозори миллии фурӯши барқ муқаррар карда шудаанд. Бо тақия ба таҷрибаи ҷаҳонӣ таъмини роҳандозӣ намудани ислоҳот ба хотири ташаккули бозори фурӯши барқ дар асоси барномаи маҳсули давлатӣ зарур аст. Ин барнома, ки бо назардошти хусусиятҳои мамлакат таҳия карда мешавад, бояд самтҳои ислоҳот, амсилаи рушди бозори фурӯши барқ, принципҳои таъсиси мақомоти танзимкунанда ва таҳияи стандартҳои дахлдорро муайян кунад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Муқаррароти назариявии дар диссертатсия таҳиягардидаро метавон ҳамчун саҳми назаррас дар раванди ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ эътироф кард. Натиҷаҳои назариявии диссертатсия барои иҷрои таҳқиқоти илмӣ дар самти ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ

имконият фароҳам меоранд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки муқаррарот ва тавсияҳои аз ҷамъбасти диссертатсия пешниҳодгардида метавонанд аз ҷониби мақомоти дар соҳаи танзими бозори фурӯши барқ ваколатдор, соҳибмулкони ва роҳбарони корхонаҳои фурӯши барқ барои амалисозӣ дар фаъолияти худ ба кор бурда шаванд. Татбиқи амалии муқаррароти таҳиягардида имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти корхонаҳои фурӯши барқ баланд бардошта шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи усулҳои махсус дар рафти иҷрои таҳқиқот, эътимоднокии маълумот, ҳаҷми кифояи маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои кор, интишорот, маърузаҳо дар конференсияҳои илмию амалӣ тасдиқ мешавад. Хулоса ва тавсияҳо бо таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос ёфтаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Таҳқиқи илмии заминаҳои таърихӣ дар равандҳои ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ, муайян кардани асосҳои концептуалӣ ва хусусиятҳои амалкунии бозори фурӯши барқ дар шароити муосир.

2. Пешниҳод кардани ҷиҳатҳои мақбули таҷрибаи хориҷии фаъолияти бозори фурӯши барқ барои истифода дар низоми электроэнергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

3. Арзёбии вазъи муосири фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ ва дар ин асос муайян кардани заминаҳои рушди бозори мазкур.

4. Дар асоси таҳлили муҳити тичоратии корхонаҳои низоми электроэнергетикӣи миллии таҳия кардани тавсия ва пешниҳодҳо барои ҳамгиро шудани бозорҳои миллии, минтақавӣ ва ҷаҳонии фурӯши барқ.

5. Муайян кардани омилҳо ва шароити рушди бозори миллии фурӯши барқ бо истифода аз манбаъҳои хурди тавлиди нерӯи барқ.

6. Таҳияи пешниҳодҳо ва тавсияҳои амалӣ ҷиҳати татбиқ намудани инноватсияҳо дар фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ.

7. Таҳияи амсилаи рушди бозори фурӯши барқ дар шароити тағйирёбии иқлим ва ҷаҳонишавӣ.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқот дар доираи муҳтавои бандҳои 3 – Ташаккул ва рушди бозори савдо, хизматрасониҳои тичоратӣ ва маишӣ, 15 – Роҳҳои таҳқиқ ва истифодаи самаранокии потенциали субъектҳои савдо, хизматрасониҳои тичоратӣ ва хизмати маишӣ, 18 - Сармоягузорӣ ба рушди савдо, хизматрасониҳои тичоратӣ ва маишӣ ва истифодаи самаранокии он, 19 – Ташкили савдои яқлухт ва чакана дар шароити муосир, 26. - Таҳияи низоми тадбирҳо оид ба танзими давлатии савдо, хизматрасониҳои тичоратӣ ва маишӣ, шиносномаи ихтисоси 08.00.05.01 – Савдо, хизматрасониҳои тичоратӣ ва маишӣ иҷро карда шудааст.

Саҳми шахсии доктарабон дарёфти дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар таҳлил кардан, ба низом даровардан, аниқ ва пурра кардани равишҳои назариявӣ ва амалӣ ҷиҳати ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ бо назардошти хусусиятҳои соҳаи электроэнергетикаи миллии ифода меёбад. Натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқот метавонанд ҳангоми таҳияи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ барои ташаккул ва рушди фаъолияти корхонаҳои фурӯши барқ истифода шаванд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли гузоришҳои илмӣ ва тавсияҳои амалӣ пешкаш гардида, дар конференсияҳои илмии байналмилалӣ – «Масъалаҳои таъмини рушди устувор ва мутаносиб дар

иктисодиёти ҷаҳонӣ: тамоюл ва дурнамо» (Душанбе, 2019), «Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» (Душанбе, 2022), «Масъалаҳои идоракунии ва иқтисодиёт: вазъи муосири проблемаҳои мубрам» («Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем», Москва, 2022) ва ҷумҳуриявӣ – «Нақш ва аҳамияти сармоягузориҳо дар рушди иқтисодиёти миллӣ» (Кӯлоб, 2016), «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» (Кӯлоб, 2019), «Танзими давлатии зиддибӯхронии баҳши воқеии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунони босуръати кишвар» (Душанбе, 2022), «Энергияи сабз ва ҳифзи экосистемаҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Кӯлоб, 2023) ва дигарҳо ба баҳои мусбат сазовор гардидаанд. Тавсияҳои алоҳидаи дар диссертатсия таҳияшуда метавонанд дар фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ ва мақомоти танзимкунандаи соҳаи электроэнергетика ба кор бурда шаванд. Муқаррароти назариявӣ ва тавсияҳои амалии таҳқиқот дар раванди таълими бакалавр ва магистрҳо ҳангоми омӯзиши фанҳои «Иқтисодиёти электроэнергетика», «Фаъолияти тичоратӣ», «Идоракунии лоиҳаҳо» истифода мешаванд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи таҳқиқот 22 корҳои илмӣ бо ҳаҷми умумии 8,6 ҷузъи чопӣ (аз ҷумла 7,2 ҷузъи чопӣ аз муаллиф), аз онҳо 7 мақола дар маҷаллаҳои тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонида шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт бо 154 номгӯй иборат аст. Матни диссертатсия дар 185 саҳифа дарҷ гардида, 14 расм ва 16 ҷадвалро дар бар мегирад.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрамии мавзӯи таҳқиқот, дараҷаи коркарди илмӣ масъалаи мавриди омӯзиш, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ асоснок карда шуда, мақсад, вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқот муайян гардидаанд, маълумот оид ба асосҳои назариявӣ ва методологӣ, сарчашмаҳои маълумот ва пойгоҳи таҳқиқот, навгонии илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, саҳми шахсии доктарабон дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия оварда шудааст.

Дар боби якум – «Асосҳои назариявии ташаккули бозори фурӯши барқ» асосҳои назариявӣ, заминаҳо ва хусусиятҳои ташаккули бозори фурӯши барқ таҳқиқ карда шуда, таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ вобаста ба амалисозии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ карда шудааст.

Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқи заминаҳо ва хусусиятҳои ташаккули бозори фурӯши барқ изҳор намудааст, ки мафҳуми бозори фурӯши барқ то ҳанӯз дар адабиёт ба таври муфассал шарҳ дода нашудааст, ҷиҳатҳои баҳсталаб дар тафсири он зиёд мебошанд. Вобаста ба ин, асарҳои классикони соҳаи иқтисодиёт, интишороти олимони ва муҳаққиқони муосир ба омӯзиш фаро гирифта шуда, дар ин асос дар аввал мафҳуми бозор, сипас мафҳуми бозори фурӯши барқ аз нигоҳи муаллиф шарҳ дода шудааст.

Аз нигоҳи таърифи мафҳуми бозор, ки классикони илми иқтисодӣ пешниҳод намудаанд, бозори фурӯши барқ сохтори муносибатҳои байни истеҳсолкунандагони нерӯи барқ ва истеъмолкунандагони онро ифода менамояд, ки дар он раванди хариду

фурӯши моли асосии бозори мазкур – нерӯи барқ амалӣ мешавад. Яъне, бозори фурӯши барқ маконе мебошад, ки дар он харид ва фурӯши барқ, тақсимот ва интиқоли он, таъмини амалкунии босамари шабакаҳои барқӣ ва нигоҳдории аломатҳои меъёрии нерӯи барқ ба амал меояд.

Муаллиф қайд мекунад, ки аз оғози ташаккули худ дар охири асри XIX то имрӯз дар бозори фурӯши барқ воситаҳои танзимкунии давлатӣ васеъ истифода мешаванд. Бар асари омилҳои зиёд, бо вучуди аз ибтидо хосияти рақибона доштан, ин соҳаи соҳибкорӣ то охири асри XX ҳамчун соҳаи фаъолияти соҳибкории инҳисорӣ баррасӣ мешуд. Дар он даҳолати танзимкунандаи мақомоти давлатӣ алайҳи механизми рақобати озод муфид ва босамар эътироф мешуд. Дар натиҷаи ин, раванди ҳамкории рақибонаи таҳвилкунандагон ва харидорони нерӯи барқ таҳриф шуда, тавассути амалҳои мақомоти давлатии танзимкунанда бо иштироки бевоситаи субъектҳои инҳисор, ки ҳуқуқи таҳвил ва фурӯши барқро дар минтақаи фаъолияти худ ба даст овардаанд, танзим карда мешавад. Танзими давлатии нарх (тариф)-ҳои нерӯи барқ ба ҳукумати мамлакатҳо имкон медиҳад, ки ба ин васила ба равандҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсир расонанд. Сиёсати нарх дар соҳаи нерӯи барқ аз ҷониби ҳукумат ба сифати таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат, механизми рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодии миллӣ ба қор бурда мешавад.

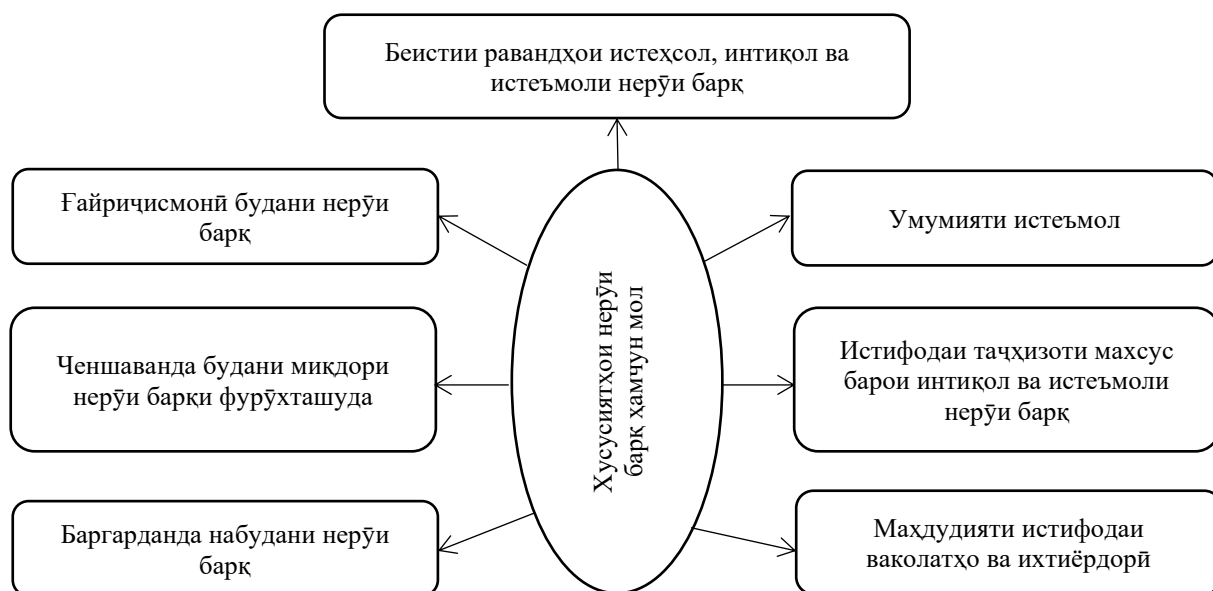
Дар бозори фурӯши барқ муносибатҳои бозорӣ танҳо дар доираҳои амал мекунанд, ки худ давлат онҳоро муқаррар кардааст. Давлат қоидаҳои амалкунӣ ва рушди бозор, тартиби бастан ва иҷрои шартномаҳои муқаррар мекунад, ҳуқуқҳои истеъмолкунандагонро дар самти фурӯш ва истеъмоли нерӯи барқ ҳимоя мекунад.

Муаллиф зикр намудааст, ки дар раванди ташаккули бозори фурӯши барқ ҳамаи мамлакатҳои пасошуравӣ бо мушкилоти муайяне дучор гардиданд, чунки ин бозор аз дигар намудҳои бозор ба кулӣ тафовут дорад. Хусусиятҳои нерӯи барқ ҳамчун мол, шароити технологияи истеҳсол ва истеъмоли он, ҳамчунин иқтисодии мамлакатаи алоҳида асари хуро ба амсилаи бозори фурӯши барқ мегузоранд. Азбаски бозори фурӯши барқ бо моли абстрактӣ сарукор дорад, дар амалия бозори комили он дучор намеояд. Дар он намудҳои гуногуни маҳдудиятҳо ҷой доранд, ки ба ташаккули нархҳо дар асоси қоидаҳои бозори комил монеа мешаванд. Бинобар ин, ҳангоми ташаккули бозори фурӯши барқ таҳия намудани тарзҳои ҳосаи савдо зарур аст, ки хусусиятҳои истеҳсол ва истеъмоли нерӯи барқро ба ҳисоб гиранд.

Бозори фурӯши барқ бо ҳаҷми бузурги худ, ҷараёнҳои пуриқтидори сарватҳои молиявӣ ва набудани маҳсулоти инноватсионӣ тавсиф дода мешавад, ки ба соҳаи мазкур хосияти устувории сохторӣ медиҳанд ва бар асари ин сатҳи ҷолибияти соҳибкорӣ дар он баланд аст. Маҳсулоти дар бозори фурӯши барқ пешниҳодшаванда ягона буда, ҳамчун мол ҳамеша харидори худро дорад. Бо вучуди он ки барқ ҳамчун ҳомили нерӯ ҳоло дар бозор ҷойгузини худро надорад, нархи он аз ҷониби давлат танзим карда мешавад ва барои истеъмолкунандагони асосӣ мақбул аст.

Ба андешаи муаллиф, гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ дар соҳаҳои, ки онҳо ҷо субъектҳои инҳисорӣ табиӣ фаъолият мекунанд, аз ҷумла бозори фурӯши барқ, танҳо дар ҳолате пазируфта мешавад, ки даҳолати давлат ба рақобат ба ҳадди камтарин расонида шавад. Бинобар ин, дар диссертатсия пешниҳод карда мешавад, ки аз сохтори субъектҳои инҳисорӣ табиӣ намудҳои алоҳидаи фаъолият бароварда шаванд ва барои иштирокчиёне, ки акнун ба бозори фурӯши барқ ворид мешаванд, шароит барои фаъолияти рақибона фароҳам оварда шавад.

Муаллиф хусусиятҳои нерӯи барқро ҳамчун мол, ки ба ташкили бозори фурӯши барқ таъсир мерасонанд, муайян кардааст (расми 1):

Расми 1. – Хусусиятҳои нерӯи барқ ҳамчун мол
Сарчашма: таҳияи муаллиф

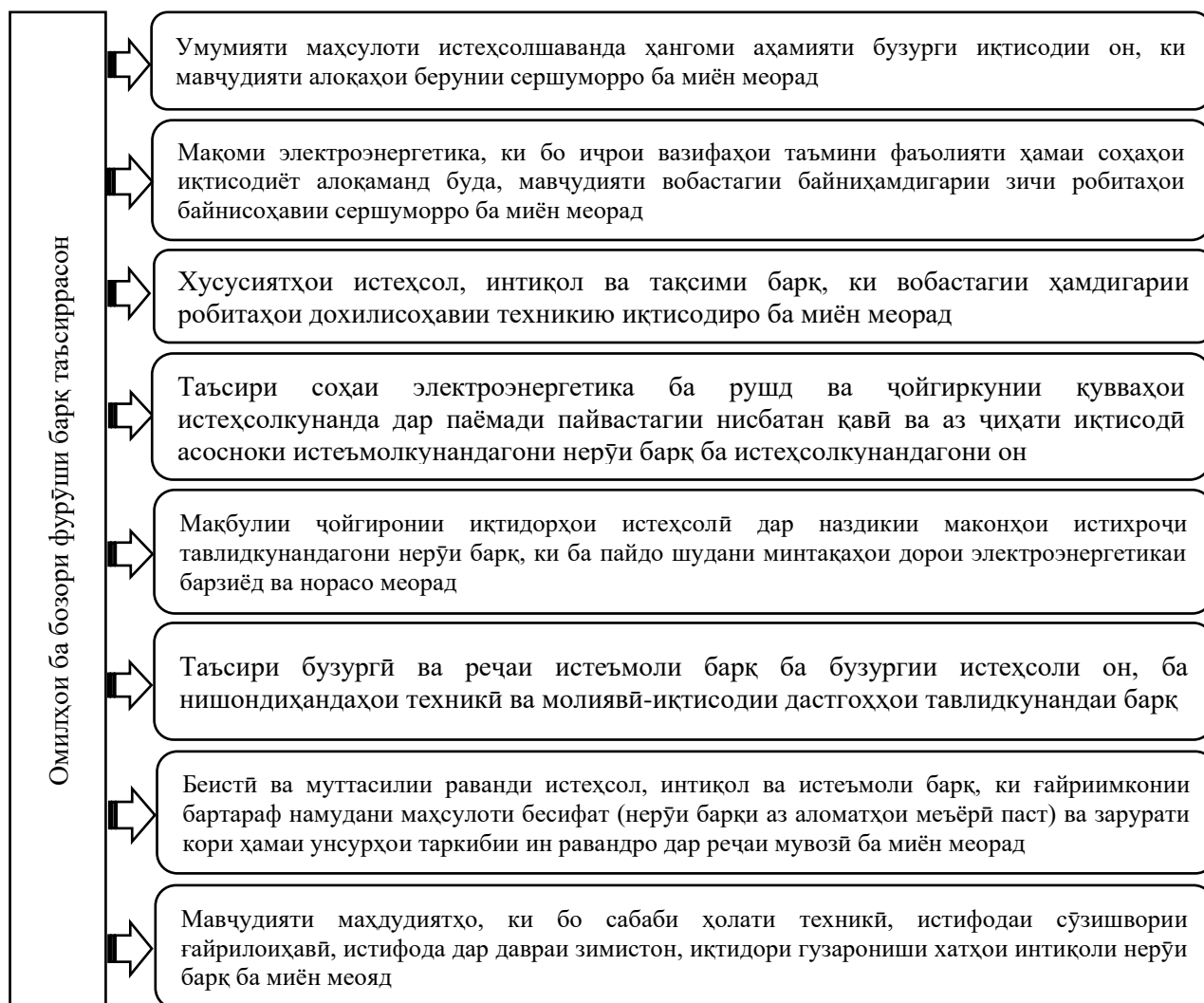
Бояд дар мавриди ташкил ва такмили бозори фурӯши барқ хусусиятҳои он, ки муаллиф ошкор намудааст, инчунин шароити рушди соҳаи энергетика аз ҷониби давлат ба ҳисоб гирифта шаванд. Бинобар ин, ҳоло дар аксари давлатҳои мутаррақӣ дар бозори фурӯши барқ муносибатҳои бозории маҳдуд татбиқ шуда, мамлакатҳои дигар пас аз роҳандозӣ намудани баъзе ислоҳот дар соҳа аз бунёди бозори мукаммали савдои барқ даст кашада, дар шароити танзими давлатии таъмини барқ қарор гирифтаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ҳамин гуна давлатҳо мебошад.

Муаллиф ҳамчунин омилҳоеро, ки ба бозори фурӯши барқ таъсир мерасонанд, муайян кардааст (расми 2).

Муаллиф қайд мекунад, ки бар асари хусусиятҳо ва омилҳои мазкур ва бо баҳисобгирии аҳамияти иҷтимоию иқтисодии барқ раванди ташаккули бозори фурӯши он аз равандҳои ташаккули бозорҳои дигар тафовут дорад. Дар бозори фурӯши барқ дар бештари мамлакатҳо бозори рақибона дар таҳти назорати давлат тавассути роҳандозӣ намудани ислоҳот дар соҳа ташаккул меёбад. Дар раванди ислоҳоти низоми электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз аввалин солҳои истиқлолияти давлатӣ маншаъ мегирад, мушкилоти зиёд оид ба бозосозии сохтори бозори фурӯши барқ ба миён омада, роҳҳои ҳалли худро талаб менамоянд. Дар натиҷаи ислоҳот сохтори бозори фурӯши барқ, ки хосияти инҳисори давлатиро дошт, ба андозае дигаргун шуда, дар он шароит барои рушди минбаъдаи рақобат ташаккул меёбад. Вале бо доштани хусусиятҳои хоси худ низоми электроэнергетикаи мамлакат барои роҳ ёфтани аломатҳои рақобат ба бозори фурӯши барқ монеаҳо эҷод мекунад. Бинобар ин, барои роҳандозӣ намудани ислоҳоти босамар дар низоми электроэнергетикаи миллии омӯзиши таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ аҳамияти муҳим дорад.

Тавре таҳқиқот нишон медиҳанд, то солҳои 1980-1990 ҳамаи равандҳои истеҳсол ва фурӯши барқ дар аксари мамлакатҳо дар шароити инҳисори табиӣ ба таври амудӣ ҳамгиросшуда рушд мекарданд. Ҳамгиросшавии амудӣ дар асарҳои илмӣ чун шакли олии ташкили истеҳсолот шарҳ дода мешавад. Мамлакатҳое, ки самти рушди сохторҳои ба таври амудӣ ҳамгиросшударо пеш гирифтаанд, ба гурӯҳи мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта мансуб буданд. Бо барқ таъмин

намудани истеъмолкунандагон аз чониби корхонаҳои бузурги инхисории асосан ба давлат тааллуқдошта ба ҷо оварда мешуд.

Расми 2. - Омилҳои ба бозори фурӯши барқ таъсиррасон

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт

Муаллиф қайд мекунад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари Федератсияи Россия, Қазоқистон, Ўзбекистон ва дигар мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ мақоми беҳтарро нисбат ба аксари мамлакатҳои хориҷии дур ишғол намудааст, чунки дорои як қатор заминаҳо барои ташаккули бозори босамари фурӯши барқ дар асоси маҷмуи энергетикӣ дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ташаккулёфта буд. Низоми тобеияти ба таври аниқ таҳиягардидаи идоракунии соҳа мавҷуд буд. Гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар мамлакатҳои собиқ шуравӣ ба шароити хочагидорӣ бозорӣ зарурати роҳандозӣ намудани ислоҳоти сохториро дар бозори фурӯши барқ ба миён овард. Таваррум ва пардохт накардани ҳаққи нерӯи барқ фаъолияти молиявӣ-иқтисодии корхонаҳои соҳа, аз ҷумла ШСХК «Барқи Тоҷик»-ро вайрон кард. Бинобар ин, барои барқарор кардани низоми электроэнергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи ҷиҳатҳои мақбули таҷрибаи хориҷии амалкунии бозори фурӯши барқ дорои манфиат мебошад.

Дар боби дуюм – «Таҳлил ва арзёбии вазъи муносири бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» вазъи муносири соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шуда, дар асоси таҳқиқ ва арзёбии муҳити тичоратии

фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ имконияти ҳамгироии бозорҳои миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонии фурӯши барқ муайян карда шудааст.

Муаллиф вазъи муосири соҳаи электроэнергетика ва бозори фурӯши барқро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намуда, қайд мекунад, ки пас аз барҳам хурдани Иттиҳоди Шуравӣ ва коҳиш ёфтани робитаҳои иқтисодӣ бо мамлакатҳои ҳамсоя вазъ дар соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кулӣ дигар шуд. Низоми ягонаи электроэнергетикӣ ва шабакаи барқии Осиёи Марказӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо он пайваस्त буд, бо мурури вақт гусаста шуд. Соҳаи электроэнергетикаи иқтисодиёти миллӣ ба мушкилоти муҳими норасоии барқ, чорӣ намудани маҳдудиятҳо дар таъмини барқ барои тамоми гурӯҳҳои истеъмолкунандагон, фаъолияти бегътимоди инфрасохтор, фарсудашаваии ҷисмонии таҷҳизоти нерӯгоҳҳои истеҳсолкунанда ва интиқолдиҳандаи барқ ва дигар камбудӣҳо дучор гардид. Дар байни ҷумҳуриҳои собиқ иттиҳоди Шуравӣ, пас аз Федератсияи Россия, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодии аз ҳама баландтарин барои рушди энергетикаи обӣ мавҷуд аст. Дар мамлакат ҳамчунин захираҳои назаррас барои рушди манбаъҳои барқароршавандаи нерӯи барқ мавҷуд аст.

Ба андешаи муаллиф, тарифҳои дар бозори фурӯши барқи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда ба таъмини пурраи мустақилияти иқтисодии субъектҳои дар бозори мазкур фаъолияткунанда ва амалкунии босамари низоми таъминот бо нерӯи барқ мусоидат карда наметавонанд. Сатҳи муқарраргардидаи онҳо имкон намедихад, ки тамоми масрафҳои субъектҳои бозор пӯшонидани шаванд. Дар низоми ҷорӣ танзимкунии тарифии нерӯи барқ мусоидатҳои байниҳамдигарии таҳвилҳои байни субъектҳо ҷой дорад. Дар ин маврид, мусоидати байниҳамдигарӣ чун таъбири як гурӯҳи истеъмолкунандагони барқ аз ҳисоби гурӯҳи дигар фаҳмида мешавад, ки масалан, дар шакли муқаррар намудани нарх дар сатҳи аз хароҷот пасттар барои аҳоли ва нархи баландтар барои дигар истеъмолкунандагон зоҳир мешавад.

Таҳлили вазъи муосири соҳаи электроэнергетика ҷиҳати ташаккули бозори фурӯши барқ собит кард, ки дар низоми электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ду субъектҳои бозорӣ - ШСХК «Барқи Тоҷик» ва ҶСК «Ширкати энергетикаи Помир» чун ширкатҳои ҳамгирошуда, ба амалкунии унсурҳои бозорӣ ва рақобат фаъолият мекунанд. Пас аз таҷдиди сохтори ШСХК «Барқи Тоҷик» дар бозор ду субъектҳои нав - ҶСК «Шабакаҳои интиқоли барқ» ва ҶСК «Шабакаҳои тақсимоли барқ» пайдо шунд, вале муносибатҳои байниҳамдигарии субъектҳои бозор, инчунин муносибатҳои онҳо бо истеъмолкунандагони барқ то ҳол аниқ муайян нашудаанд. Бо мурури рушди субъектҳои мазкур ва чорӣ намудани унсурҳои бозор ва рақобат дар фаъолияти онҳо, зарурати таҳия ва рушди санадҳои дахлдор ҷиҳати ба расмият даровардани муносибатҳои тичоратии онҳо ба миён меояд.

Дар диссертатсия муаллиф тасдиқ менамояд, ки бо вучуди роҳандозӣ намудани ислоҳот, имрӯз дар бозори фурӯши барқ вазъи мураккаб мушоҳида мешавад. Мавҷудияти мушкилоти мубрам ва ҳалталаб, чун напардохтани арзиши барқ аз ҷониби истеъмолкунандагон (қарздориҳои дебиторӣ), сатҳи баланди қарздориҳои кредиторӣ, талафоти барқ – нишонаҳои асосии васфкунандаи вазъи имрӯзаи бозори фурӯши барқ дар мамлакат мебошанд. Маълумот оид ба қарздориҳои дебиторӣ ШСХК «Барқи Тоҷик» дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Қарздориҳои дебиторӣ ШСХК «Барқи Тоҷик» дар давраи таҳлилӣ ҳамасола афзоиш ёфта, ба ҳолати санаи 1 январи соли 2022 нисбат ба 1 январи соли 2015 4,5 маротиба зиёд шуда, суръати афзоиши он ҳамасола ба ҳисоби миёна 119,5% зиёд шудааст.

Чадвали 1. – Қарздории дебитории ШСХК «Барқи Тоҷик», ҳазор сомонӣ

Намуди қарздории дебиторӣ	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Ҳисобҳо барои қабул (ҳаққи барқ)	727375	862104	974402	1163286	1473102	1720968	2131542	2799297
Ҳисобҳо барои қабул (ҳаққи гармӣ)	7871	10626	11224	16230	18217	29017	43060	41987
Ҳисобҳо барои қабул (корҳо ва хизмат)	4795	2423	3418	2038	3135	5398	4955	6040
Дигар қарздориҳо	574	352	324	387	1305	196	15	-
Захира аз рӯи қарзҳои шубҳанок	(379616)	(464677)	(569091)	(637888)	(850303)	(932773)	(1201834)	(1613391)
Ҳамагӣ қарздориҳо	360999	410828	420277	544053	645456	822806	977738	1233933

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ШСХК «Барқи Тоҷик»

Қарздории дебитории ширкат аз ҳисоби напардохтани ҳаққи барқи фурӯхташуда дар санаи 1 январи соли 2022 нисбат ба ҳолати 1 январи соли 2015 ба андозаи 3,8 маротиба зиёд буда, суръати афзоиши миёнаи пардохт накардани ҳаққи барқи фурӯхташуда дар давраи таҳлилӣ 121,3%-ро ташкил додааст.

Мушкилоти дигар, ки ба вазъи молиявии ШСХК «Барқи Тоҷик» таъсири манфӣ мерасонад, чой доштани қарздориҳои кредиторӣ мебошад (чадвали 2). Дар давраи таҳлилӣ дар таркиби қарздориҳои кредитории ширкат қарздориҳои ҳам дарозмуҳлат ва ҳам кӯтоҳмуҳлат мавҷуд мебошанд.

Чадвали 2. – Таркиби қарздориҳои кредитории ШСХК «Барқи Тоҷик», ҳазор сомонӣ

Намуди қарздории кредиторӣ	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Ҳисобҳо барои пардохти барқ	641957	1056050	1437279	1856151	2399050	3098183	4301628	5656542
Ҳисобҳо барои пардохти молҳо ва хизматрасониҳо	651045	254908	175363	187795	218273	380061	792585	326497
Ҳисобҳо барои пардохти таҷҳизот	12377	94702	43559	84735	385287	244250	367869	643451
Ҳисобҳо барои пардохти корҳои сохтмонӣ	4754	25299	6228	6131	9437	21152	128912	365897
Дигар ҳисобҳо барои пардохт	25083	2883	3847	3912	4640	1878	2418	1301
Ҳамагӣ қарздориҳои кредиторӣ кӯтоҳмуҳлат	1335216	1433842	1666276	2138724	3016687	3745524	5593412	6993688
Ҳисобҳо барои пардохти барқи МБГ Душанбе-2	-	-	-	905479	905479	905479	905479	-
Ҳисобҳо барои пардохти воситаҳои асосӣ ба ТБЕА	-	-	15408	6670	-	-	-	-
Ҳамагӣ қарздориҳои кредиторӣ дарозмуҳлат	-	-	15408	912149	905479	905479	905479	-
Ҳамагӣ қарздориҳои кредиторӣ	1335216	1433842	1681684	3050873	3922166	4651003	6498891	6993688

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти ШСХК «Барқи Тоҷик»

Қарздориҳои кредитории ШСХК «Барқи Тоҷик» дар давраи солҳои 2015-2022 ҳамасола тамоюл ба афзоиш доранд. Дар ин маврид маблағи умумии онҳо дар санаи 1 январи соли 2022 нисбат ба ҳолати 1 январи соли 2015 ба андозаи 5,2 зиёд мебошад. Дар таркиби қарздориҳои кредитории ширкат вазни қиёсии бештарро қарздориҳои кӯтоҳмуҳлат ташкил медиҳанд, ки вазъи намудҳои алоҳидаи онҳо дар санаи 1 январи соли 2022 чунин аст: ҳисобҳо барои пардохти ҳаққи барқи фурӯхташуда – 5656542 ҳаз. сомонӣ (80,9%), ҳисобҳо барои пардохти таҷҳизот – 643451 ҳаз. сомонӣ (9,2%), ҳисобҳо барои пардохти корҳои сохтмонӣ – 365897 ҳаз. сомонӣ (5,2%), ҳисобҳо барои пардохти молҳо ва хизматрасониҳо – 326497 ҳаз. сомонӣ (4,7%). Қарзҳои кредиторӣ дарозмуҳлат ба ҳолати 1 январи соли 2022 пурра пардохт шудаанд.

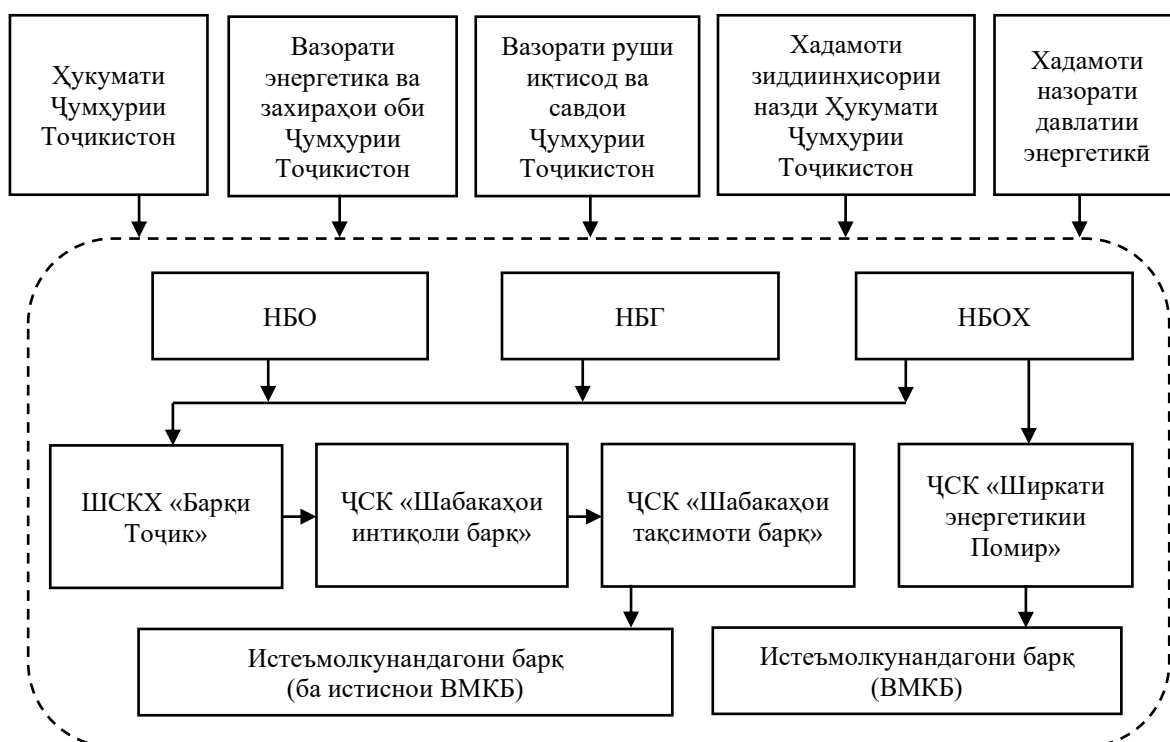
Ба андешаи муаллиф, дар таҳти назорати чиддӣ қарор додани истифодаи барқ дар корхонаҳои бузург ва насб намудани ҳисобкунакҳои муосири электроники зеҳнӣ

дар корхонаҳои саноатӣ ва баҳши аҳоли яке аз омилҳои баланд шудани сатҳи ҷамъовари маблағи барқи фурӯхташуда ҳисобида мешавад.

Таҷдиди сохтори ШСХК «Барқи Тоҷик» ва дар пояи он таъсис додани субъектҳои нави бозор бояд мушкилоти ислоҳот ва рушди рақобатро дар бозори фурӯши барқ ҳал мекард, вале он барои ба даст овардани натиҷаҳои муносиб мусоидат накард. Муҳити тиҷоратӣ ва инфрасохтори муносиби бозори соҳаи электроэнергетика ташаккул наёфтаанд.

Ба андешаи муаллиф, дар бозори фурӯши барқ истифода ва рушди амсилаҳои тиҷоратии гуногуни ба рушди бозори соҳа мусоидаткунанда зарур аст. Омӯзиши таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ гувоҳӣ медиҳад, ки қорӣ намудани унсурҳои идоракунии корпоративӣ дар низоми идоракунии субъектҳои бозори фурӯши барқ ва идоракунии самараноки захираҳои электроэнергетикӣ кафолати рушди соҳаи мазкур дар самти муносибатҳои бозорӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин таҷзияи субъектҳои дар шароити инҳисор фаъолияткунанда метавонад ба ҳалли мушкилоти мубрами бозори фурӯши барқ мусоидат кунад. Амсилаи имрӯз дар фаъолият ва идоракунии субъектҳои бозори фурӯши барқ татбиқшаванда бештар равона кардани диққатро ба ҷанбаҳои хоҷагидорӣ-молиявӣ талаб мекунад, чунки тавре таҳқиқоти муаллиф тасдиқ мекунад, аксари омилҳои ба мушкилоти мубрами соҳа боисшуда маҳз дар низоми фалачшудаи хоҷагидорӣ-молиявӣ ва идоракунии он мушоҳида мешаванд.

Мувофиқи сохтори нав дар бозори фурӯши барқи Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд субъектҳо фаъолият менамоянд, ки ҳар кадоми онҳо барои иҷрои вазифаи муайян таъин гардидаанд (расми 3).

Расми 3. – Сохтори нави бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Фаъолияти субъектҳои асосии бозори фурӯши барқ (ШСХК «Барқи Тоҷик», ҶСК «Шабақаҳои интиқоли барқ», ҶСК «Шабақаҳои тақсими барқ») ро дар сохтори нави бозори фурӯши барқ таҳқиқ намуда, метавон тасдиқ кард, ки онҳо вазифаҳои инфрасохтори ҳам технологӣ (техникӣ) ва ҳам тиҷоратиро иҷро

мекунанд. Агар бозори фурӯши барқро чун сохтори ба таври амудӣ ҳамгиросида, ки занҷираи истеҳсол ва интиқоли нерӯи барқ тавассути инфрасохтори шабакавӣ ва бевосита фурӯши онро дарбаргиранда баррасӣ кунем, пас маҳз корхонаҳои тақсимот (фурӯш)-и барқ ба истеъмолкунандаи ниҳой расонидани нерӯи барқро анҷом медиҳанд ва бори гарони қарзхоро ба душ доранд, интилоотро бевосита аз мизоҷон ҷиҳати сифат ва шароити таъмини нерӯи барқ мегиранд ва бо ин барои истеъмолкунандагон пешниҳодхоро оид ба нархҳо таҳия менамоянд.

Корхонаи фурӯши барқ бояд ба ҳамаи истеъмолкунандагон дастрас намудани барқро кафолат диҳад, яъне он дар бозор чун таъминкунандаи кафолатдиҳанда баромад мекунад. Манбаи даромади таъминкунандаи кафолатдиҳанда болонархи аз ҷониби мақомоти танзимкунанда тасдиқшудае мебошад, ки дар дохили тарифҳо пешакӣ муқаррар шудааст ва барои пӯшонидани хароҷоти зарурии хизматрасонии истеъмолкунандагон, инчунин хароҷоти бо қарздориҳои шубҳаноки аз ҳисоби пардохт накардани ҳаққи барқ пайдошуда имкон медиҳад.

Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳисоботи молиявии муттаҳидгардидаи ШСХК «Барқи Тоҷик» нишон медиҳад, ки вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии ширкат, корхонаҳои фаръӣ ва филиалҳои онҳо нигаронкунанда мебошанд. Гувоҳи дурустии андешаи муаллиф аудити ҳисоботи молиявии ширкат барои давраи аз 1 январ то 31 декабри соли 2020 мебошад. Аз натиҷаи санҷиши аудитории мазкур, ки аудиторони ташкилоти аудитории ҶСП «БДО Армения» гузаронидаанд, дар санаи 15 июли соли 2021 хулосаи аудитории мусбати шартӣ (бо тавзеҳот) таҳия гардидааст. Аудиторҳо барои изҳори хулосаи бо тавзеҳот низоми номукаммали баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, амалҳои ширкат (ва корхонаҳои фаръии он) оид ба эътироф кардани даромад, қарздориҳои дебиторӣ ва пешпардохтҳои барои таҳвили барқ гирифташударо чун асос иброз доштаанд.

Аудиторҳо ҳамчунин дар хулосаи аудиторӣ номуайянии муҳими бо фаъолияти беисти ширкат алоқамандро қайд намудаанд. Онҳо ба он диққат додаанд, ки ШСХК «Барқи Тоҷик» дар соли 2020 ба маблағи 6,59 млрд. сомонӣ зарар дидааст (дар соли 2019 – 5,67 млрд. сомонӣ) ва ба ҳолати санаи 1 январи соли 2021 уҳдадориҳои ширкат нисбат ба дориҳои он ба андозаи 10,6 млрд. сомонӣ зиёд мебошанд (ба ҳолати 1 январи соли 2020 – 9,0 млрд. сомонӣ). Ин рӯйдодҳо Ӯ шароит дар баробари дигар масъалаҳои ҷойдошта аз мавҷуд будани номуайянии муҳим дарак медиҳанд, ки метавонад дар тавоноии ширкат барои идома додани фаъолияти худ дар ояндаи наздик шубҳаи муҳимро ба миён оранд.

Ба андешаи муаллиф, иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла соҳаи электроэнергетикаи он ба таъсири хавфҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ фарогир аст. Таҷрибаи амалкунии бозори фурӯши барқ нишон медиҳад, ки мушкилоти молиявии воқеӣ ва имконпазир дар қатори афзоиши сатҳи хавфҳои имконпазири ба муҳити сармоягузорӣ ва тичоратии дар мамлакат хосбуда метавонанд ба вазъи иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла ба муҳити сармоягузорӣ ва тичоратӣ дар бозори мазкур таъсири манфӣ расонанд. Самти ояндаи рушди бозори фурӯши барқ дар мамлакат бештар аз тадбирҳои давлатии сиёсати иқтисодӣ, андозбандӣ ва пулию қарзӣ, инчунин дигаршавиҳои пойгоҳи меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар муҳити тичоратӣ вобаста мебошад. Ислоҳоти имконпазири сиёсати муқаррар намудани тарифҳои барқ, пӯшонидани қарздориҳои корхонаҳои давлатӣ, таҷдиди сохтори фаъолияти бозори яклухти нерӯи барқ ва роҳандозӣ намудани тадбирҳо ба хотири ҳавасмандсозии рақобат дар дохили бозори яклухт, метавонанд ба фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ таъсири муҳим расонанд.

Муаллиф дар диссертатсия қайд менамояд, ки мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ заминаҳои заруриро барои таҳкими ҳамгироӣ дар бозори фурӯши барқ ва минбаъд ташаккул додани бозори умумии фурӯши барқдоранд, ки ин метавонад омили муҳими рушди устувори иқтисодӣ ин мамлакатҳо гардад. Лоихаҳои бузурге, ки дар соҳаи энергетикаи обӣ тарҳрезӣ ва амалӣ мешаванд, масъалаи таъсиси бозори минтақавии фурӯши барқро дар Осиёи Марказӣ мубрам менамоянд. Дурнамои нишон медиҳад, ки дар ояндаи наздик мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дорои нерӯи барқӣ барзиёд мешаванд ва метавонанд онро ба дигар мамлакатҳои ҳамсоя - Афғонистон ва Покистон фурӯшанд. Вале дар ин маврид ба онҳо хавфи пайдо шудани бархурди манфиатҳо чӣхати мубориза барои истеъмолкунанда таҳдид менамояд. Бинобар ин, ба хоҳири роҳнаодан ба чунин бархурди манфиатҳо ва ба миён наомадани ҳолатҳои низоъ дар бозори минтақавии фурӯши барқ дар Осиёи Марказӣ зарур аст, ки дар минтақа лоихае ҳамсони биржаи скандинавиягии «Nord Pool» роҳандозӣ карда шавад. Фаъолияти биржаи мазкур метавонад ба фурӯши муфиди нерӯи барқӣ барзиёди дар мамлакатҳои алоҳидаи минтақа истеҳсолшуда мусоидат кунад.

Дар боби сеюм – «Дурнамои рушди бозори миллии фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» масъалаҳои рушди бозори миллии фурӯши барқ дар асоси истифодаи манбаъҳои хурди тавлиди нерӯи барқ ва имконияти татбиқи инноватсияҳо баррасӣ гардида, амсилаи рушди бозори миллии фурӯши барқ дар шароити тағйирёбии иқлим ва равандҳои ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ таҳия карда шудааст.

Ба андешаи муаллиф, интихоби самтҳои стратегии ислоҳоти низоми таъминоти барқ яке аз мушкилоти муҳимтарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, ҳалли муносиби он ба рушди тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат таъсири мусбат мерасонад. Дар давоми солҳои охир дар доираҳои ҳукумати ва илмӣ оид ба масъалаи пешомади соҳаи электроэнергетикаи миллии баҳсҳои зиёд ба назар мерасанд, ки ин тасодуфӣ нест. Фаъолияти босамари иншооти барқӣ ва рушди босуботи бозори фурӯши барқ ҳамеша чун яке аз заминаҳо ва шароити муҳимтарини рушди умумии иқтисодӣ миллии ва ҳам соҳаҳои алоҳидаи он баромад мекунад. Дар навбати худ, вазъи иқтисодӣ миллии ба вазъи дар бозори фурӯши барқ баамаломата таъсири баръакс мерасонад. Мушкилоти тезудуншудаи дар бозори фурӯши барқӣ мамлакат бамиёномада боис шуданд, ки дар солҳои охир тавачҷух ба масъалаҳои интихоби самтҳои стратегии роҳандозӣ намудани ислоҳот дар низоми электроэнергетикаи мамлакат афзун шавад. Аммо, бо вучуди муҳокимаи васеи онҳо чӣ дар доираҳои илмӣ ва чӣ дар сохторҳои ҳукумати вобаста ба зарурат ва ҳадафнокии таҷдиди сохтори бозори фурӯши барқ мавқеи ягона ташаккул наёфтааст. Масъалаи муайян кардани мавқеъ ва нақши мақомоти идоракунии давлатӣ дар раванди ислоҳоти бозори фурӯши барқ ва муқаррар кардани дараҷаи масъулияти онҳо ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст. Бинобар ин, масъалаҳои вобаста ба таъмини аҳолии ва субъектҳои иқтисодӣ бо нерӯи барқ дар маҳалҳои гуногуни мамлакат, хусусан маҳалҳои кӯҳистон ҳамчун мушкилот боқӣ мемонанд.

Таҳлилҳои муаллиф нишон медиҳанд, ки дар мамлакат рушди тавлиди нерӯи барқ тавассути нерӯгоҳҳои барқии обии хурд (НБОХ) ба ғайримақказонии низоми электроэнергетикӣ ва бозори фурӯши барқ мусоидат мекунад. Ғайримақказонии бозор имкон медиҳад, ки мушкилоти таъмини барқ ба аҳолии, субъектҳои хоҷагидорӣ ва иншооти иҷтимоии маҳалҳои дурдаст ва кӯҳистон ҳалли хуро ёбанд ва ҳамзамон масъалаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба таври маҷмӯӣ баррасӣ шаванд.

Ба андешаи муаллиф, аз нигоҳи маблағгузорӣ ва масрафҳо сохтмони он НБОХ самаранок ҳисобида мешавад, ки дар пояи иншооти гидротехникии аллакай мавҷудбуда сохта шаванд. Мавҷудияти инфрасохтор масрафҳоро ба қадри назаррас кам карда, раванди сохтмонро метезонад ва нафънокии онро низ баланд мекунад. Бинобар ин, қарор дар бораи ба қор андохтан ва барқарор кардани НБОХ-ҳои пештар сохташуда ва то ҳол аз ғайриҷида бозмонда аз ҷиҳати иқтисодӣ мақбул аст.

Муаллиф қайд мекунад, ки ба бозори миллии фурӯши барқ ворид шудани субъектҳои хурд барои НБО-ҳои калон ва дигар истеҳсолкунандагони барқ ягон мушкилоти рақибона пешниҳод намекунад. Иқтидори воқеии амалишудаи истеҳсоли барқ талаботи аҳолии ва истеъмолкунандагони иҷтимоӣ иқтисодиро қонеъ карда наметавонанд. Инчунин аз сабабе, ки нархи нерӯи барқ дар мамлакат аз ҷониби давлат танзим мешавад, НБОХ дар ташаккули нархи рақибона низ саҳм гузошта наметавонанд. Бинобар ин, барои ташаккул ва ғайриҷидаи субъектҳои хурди бозори фурӯши барқ монеаҳои рақибона вучуд надоранд.

Субъектҳои бузурги бозори фурӯши барқ мақоми худро дар бозор аз даст намедиханд. Гарчанде онҳо як ҳиссаи истеъмолкунандагони худро аз даст диҳанд ҳам, ин барои ба фурӯш нарафтани нерӯи барқи истеҳсолнамудаи онҳо ягон замина намегузорад, танҳо аз ин ҳисоб мушкилоти нарасидани барқ ба андозае сабуктар мешавад. Бо дар бозори фурӯши барқ пайдо шудани субъектҳои хурд, истеҳсолкунандагони бузурги нерӯи барқ ҳавасманд ва водор мешаванд, ки ҳарчи бештар технологияҳои каммасрафи истеҳсоли барқро ба қор баранд. Истеҳсолкунандагони калони нерӯи барқ ба шаҳрҳо ва қорҳои саноатии бузург хизматрасонӣ карда, барои рушди худ ҳавасманд мешаванд, аз ҳисоби дар шаҳрҳои калон пайдо шудани қорҳои саноатӣ ва иншооти иҷтимоӣ нав талабот ба нерӯи барқ меафзояд. Рушди субъектҳои хурд ба гузариш аз технологияҳои мавҷудаи истеҳсол ва интиқоли барқ ба технологияҳои худкор дар электроэнергетика ва бунёди ҷойҳои қорӣ нав дар маҳалҳои дурдаст мусоидат мекунад. Барои рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз манбаъҳои хурди тавлиди барқ аз ҷониби давлат пешниҳод кардани имтиёзҳои иқтисодӣ ва маъмурий зарур аст.

Дар стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати ҳалли мушкилот дар доираи афзалиятҳои стратегӣ иҷрои амалҳо дар самти рушди электроэнергетика дар асоси диверсификатсия барои ба эътидол даровардани тафовутҳои мавсимӣ дар истеҳсоли нерӯи барқ, аз ҷумла бо истифода аз манбаъҳои барқароршаванда, ҳавасмандсозии ғайриҷидаи инноватсионӣ ва баланд бардоштани самаранокии қорҳои таҳқиқотӣ пешбинӣ гардидааст. Бо истифода аз инноватсияҳо ва бо ба инобат гирифтани талаботи муосир ва имконияти молиявии рушди бозори фурӯши барқ дар давраи мазкур идома додани барномаи сохтмони НБОХ дар доираи диверсификатсияи манбаъҳои тавлиди барқ ва шаклҳои молиявии онҳо, таъмини беҳтарини молиявии низоми электроэнергетикӣ дар асоси баланд бардоштани интизоми пардохтҳо, таҷдиди сохтори соҳаи электроэнергетика, сиёсати дурусти нарзгузорӣ дар бозори фурӯши барқ, роҳандозӣ намудани тадбирҳои оид ба сарфаи барқ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи барқ дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ миллии зарур аст. Таҷдиди инноватсияҳо дар ҳалли масъалаҳои диверсификатсияи манбаъҳои тавлиди барқ дар асоси сохтмони нерӯгоҳҳои бо қувваи гармӣ (ангишт) қоркунанда ва рушди соҳаи истихроҷи ангишт, таҷдиди лоиҳаҳо доир ба паст кардани талафоти барқ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтидорҳои энергетикӣ аҳамияти муҳим дошта метавонад.

Таҷрибаи ҷаҳонии татбиқи инноватсияҳо дар соҳаи электроэнергетика нишон медиҳад, ки яке аз самтҳои муҳими рушди инноватсионии соҳаи электроэнергетика ин низоми тақсимшудаи электроэнергетикӣ мебошад. Он пеш аз ҳама масъалаҳои истеҳсол ва фурӯши барқро фаро мегирад. Таъмини имконияти тавлиди худмухтори нерӯи барқ барои эҳтиёҷи худӣ, имконияти фурӯши барқи барзиёд ба дигар иштирокчиёни бозор – афзалиятҳои асосии низоми электроэнергетикаи тақсимшуда мебошанд. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ дар соҳаи электроэнергетика нишон медиҳад, ки низоми электроэнергетикӣ тақсимшуда асосан иншооти дар асоси манбаҳои барқароршавандаи нерӯи барқ коркунандаро фаро мегирад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бозори фурӯши барқ, баланд шудани самаранокии соҳаи электроэнергетика ва татбиқи ҳамаҷонибаи манбаҳои барқароршавандаи тавлиди барқ чун шартҳои аввалии рушди босуръати саноат, кишоварзӣ, дигар бахшҳои иқтисодиёт ва афзоиши сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат мебоша. Барои рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз имкониятҳои низоми электроэнергетикӣ тақсимшуда бунёди шабакаҳои зеҳнӣ (smart-grid) муҳим арзёбӣ мешавад. Технологияҳои smart-grid имкон медиҳанд, ки технологияҳои гуногуни истеҳсол ва ғункунии нерӯи барқ якҷоя карда шаванд, ба баланд шудани боэътимодӣ ва беҳатарии таъминоти барқ мусоидат мекунанд, ба истеъмолкунандагон – дорандагони воситаҳои худии тавлид ва ғункунии нерӯи барқ имконияти ба фурӯш баровардани нерӯи барқи барзиёди дар манбаҳои худии тавлиди барқ истеҳсолшуда, идора кардани талабот ба нерӯи барқро пешкаш мекунанд, ки дар натиҷа ин ба беҳгардии сарбориҳои барқӣ оварда, метавонад талабот ба иқтидорҳои нави то ҳол набударо кам кунад.

Таҳлили шароити татбиқи инноватсияҳо ва низоми электроэнергетикӣ тақсимшуда дар миқёси ҷаҳонӣ ва заминаҳои татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки як қатор мушкилот ва монеаҳо барои рушди инноватсионии бозори фурӯши барқ мавҷуд мебошанд. Ба андешаи мо, барои бартараф намудани онҳо механизмҳои мавҷударо бояд аз ҷумла бо чунин тадбирҳо илова кард:

- таъмини маблағгузори таҳқиқоти илмӣ оид ба бунёди маҳсулоти аз ҷиҳати технологӣ мураккаб, ҳавасманд кардани сохтани озмоишгоҳҳо ва марказҳои илмию таҳқиқотӣ, ки дар онҳо ҳамкориҳои истеҳсолкунандагон ва муассисаҳои илмӣ, санҷиши коркардҳои илмию таҳқиқотӣ таъмин гардад;

- ҳавасманд кардани воридоти таҷҳизоти инноватсионӣ, истеҳсоли батареяҳои офтобӣ, пешкаш намудани мусоидатҳои молиявӣ, қарзҳои бучетӣ ва дастгирии истеҳсоли ватании таҷҳизоти инноватсионӣ барои манбаҳои барқароршаванда;

- ба ҷо овардани рушди мутаносиби тамоми самтҳои инноватсионӣ дар бахши электроэнергетикаи миллӣ (манбаҳои барқароршавандаи тавлиди барқ, технологияҳои анъанавии истеҳсоли тақсимшудаи нерӯи барқ, шабакаҳои зеҳнӣ) аз ҷисоби татбиқи лоиҳаҳо бо имкони истифодаи технологияҳои гуногун.

Амалӣ намудани тадбирҳои мазкур имкон медиҳад, ки дар мамлакат сиёсати ҳамаҷонибаи рушди инноватсионии электроэнергетикаи тақсимшуда роҳандозӣ карда шавад.

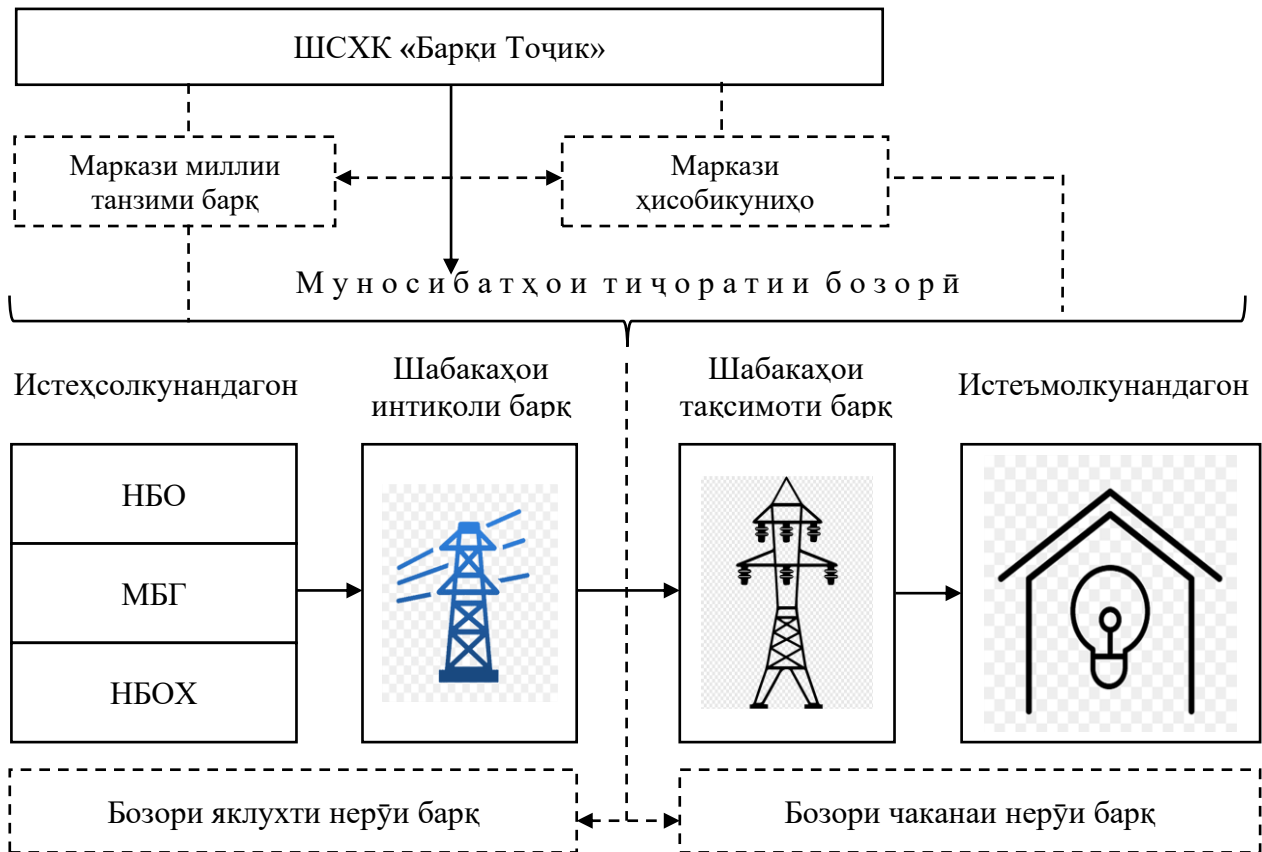
Дар диссертатсия муаллиф қайд менамояд, ки имрӯз экология ва ҳалли мушкилоти экологӣ чун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти аксари кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидааст. Дар номгуӣ масъалаҳои мубрами экологии инсоният мушкилоти ҷаҳонии тағйирёбии иқлим мақоми махсусро ишғол мекунанд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мондани фурӯши барқ ба мамлакатҳои

ҳамсоя яке аз амалҳои ба рушди бозори фурӯши барқ таъсиррасон мебошад. Бо амалисозии лоиҳаи байниминтақавии CASA-1000 барои мукамалсозии низоми интиқоли барқ ва ҳавасмандсозии мамлакатҳои ҳамсоя чихати пойдорсозии робитаҳои иқтисодии минтақавӣ шароити мусоид фароҳам меояд.

Ба андешаи муаллиф, имрӯз яке аз самтҳои мубрами сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди бозори фурӯши барқ ин фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ, аз ҷумла сармояи хориҷӣ барои сохтмони нерӯгоҳҳои барқии мухтор бо истифодаи технологияҳои муосир ва манбаҳои барқароршавандаи тавлиди барқ ба ҳисоб меравад. Ин ба субъектҳои бозори мазкур имкон медиҳад, ки худ рушд карда, дар таъмини истиқлолияти энергетикӣ, ки яке аз ҳадафҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, саҳми арзанда гузоранд.

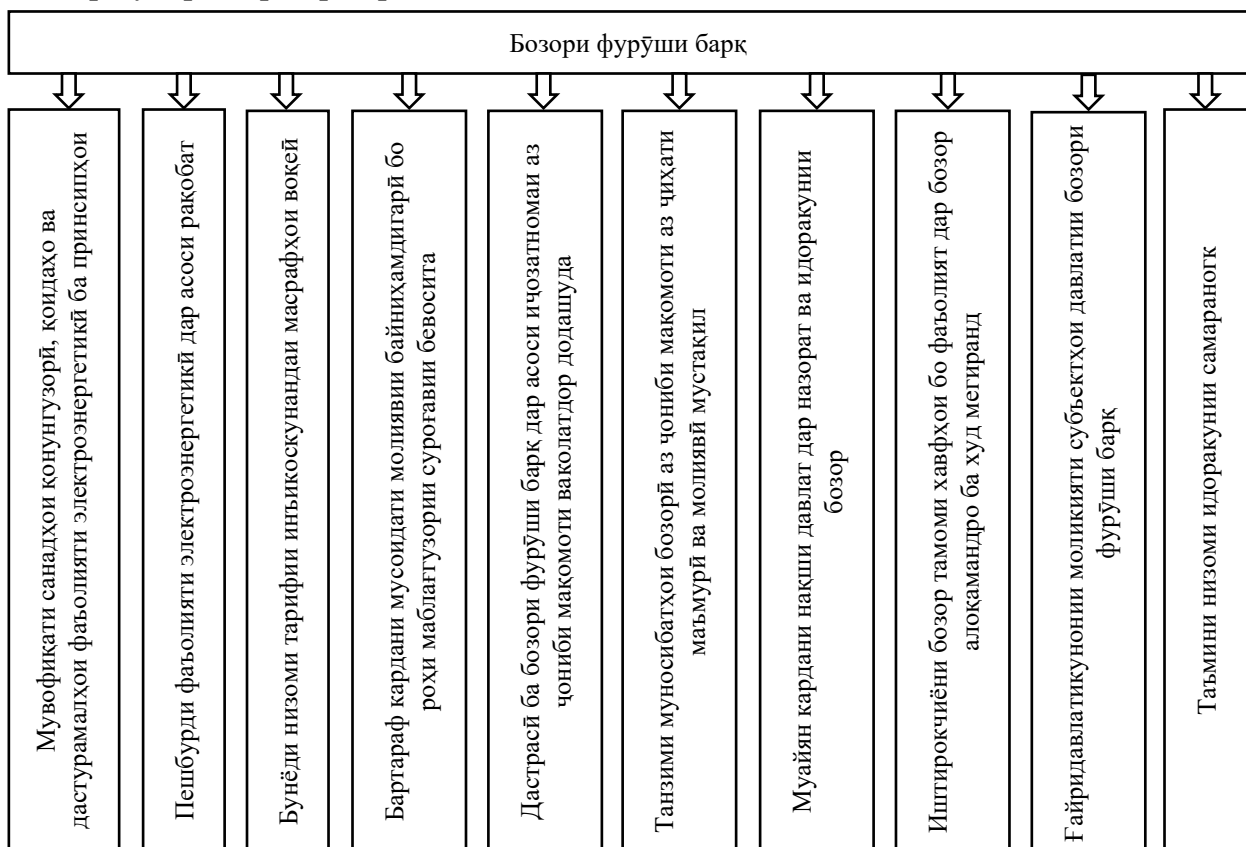
Дар қатори рушди босуръати иқтидорҳои истеҳсолию техникӣ ва зиёд шудани имкониятҳои дигари электроэнергетикӣ, инчунин омилҳои муҳими самаранокии фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ ин паст кардани арзиши аслии барқ, роҳандозӣ намудани тадбирҳо барои баланд бардоштани сатҳи бехатарӣ ва эътимоднокии низоми таъмини барқ, роҳ надодан ба исрофкориҳои дар равандҳои таъминоти барқ ҷойдошта ва баҳисобгирии вазъи иҷтимоии аҳоли ҳангоми ҷамъоварӣ намудани ҳаққи барқи истифодашуда мебошанд. Барои анҷом додани тадбирҳои мазкур бунёд намудани бозори комили фурӯши барқ зарур аст, дар акси ҳол танҳо рушди техникӣ соҳа бе роҳандозӣ намудани ислоҳоти иқтисодӣ ба натиҷаҳои интизорӣ оварда наметавонад.

Ҳамин тавр, амсилаи рушди бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти сохтори амалкунандаи таъмини барқ шакли дар расми 4 тасвиршударо мегирад.

**Расми 4. – Амсилаи сохтори рушди бозори фурӯши барқ
Сарчашма: таҳияи муаллиф**

Дар амсилаи таҳиянамудаи мо сохтори намунавии вазъи имрӯзаи низоми электроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасвир гардида, субъектҳои бозори фурӯши барқ ва робитаҳои байни онҳо нишон дода шудаанд. Вале сарфи назар аз он ки дар бозори фурӯши барқ якҷанд субъектҳо фаъолият мекунанд ва баъзеи онҳо мустақил ҳам ҳастанд, то ҳол стандартҳо ё қоидаҳои умумии барои ҳар кадоми онҳо мақбул таҳия нашудаанд. Ғайр аз ин, мақоми танзимкунанда, ки амалкунии муносибатҳои бозориро дар дохили субъектҳои асосии бозори фурӯши барқ ва байни онҳо (истеҳсолкунандагон, интиқолкунандагон, фурӯшандагон ва истеъмолкунандагони барқ) таъмин кунад, муайян карда нашудааст. Мақоми танзимкунанда, ки имрӯз дар низоми электроэнергетикии мамлакат амал мекунад, - ШСХК «Барқи Тоҷик» бо вазъи ҳуқуқӣ ва бозории худ кодир нест, ки дар бозори фурӯши барқ механизми рақобати комилро ҷорӣ кунад. Ба андешаи муаллиф, муҳтавои амсилаи рушди бозори фурӯши барқ бояд принципҳои дар расми 5 тасвиршударо дар бар гирад.

Расми 5. – Муҳтавои амсилаи рушди бозори фурӯши барқ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бозори фурӯши барқ, тибқи пешниҳоди муаллиф, бояд бо иштироки давлат ва дар асоси принципҳои рақобат ташаккул ёфта, асосҳои амалкунии он бо қонунгузорӣ муайян карда шаванд. Дар натиҷаи амалисозии пешниҳоди муаллиф инҳисор дар ширкатҳои ба таври амудӣ ҳамгирошуда ва зарурати иштироки бевоситаи давлат дар бозори фурӯши барқ барҳам дода мешавад. Минбаъд бозори дохилии фурӯши барқ то ба сатҳи қушоди ба бозорҳои хориҷии минтақавӣ ва умумиҷаҳонӣ пайваस्तгардида рушд мекунад.

Яке аз талаботи асосии бозори дохилии фурӯши барқ ин ҷудо кардани интиқол ва тақсими барқ аз истеҳсол, таъминот ва фурӯши он мебошад. Мувофиқи талаботи пешниҳодшаванда, операторҳои шабакаҳои интиқол ва тақсимот бояд аз

нигоҳи ҳуқуқӣ, идорақунӣ ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ алоҳида фаъолият кунанд. Операторҳои маркази миллии танзими барқ ва маркази ҳисобикунӣ чун субъектҳои мустақил таъсис дода мешаванд. Агар онҳо ҳамчун корхонаҳои фаръии ширкатҳои ба таври амудӣ ҳамгиросида фаъолият кунанд, пас ҳуқуқи мустақилона қабул кардани қарорҳои пайдо мекунанд.

Азбаски тибқи амсилаи пешниҳодшуда корхонаҳои истеҳсолкунандаи барқ ҳуқуқи инҳисорӣ надоранд, барои таъмини истеъмолкунандагон бо нерӯи барқ онҳо дар шароити рақобат кор мекунанд ва моли худ – нерӯи барқро бо нархҳои дар бозор муқарраршуда мефурӯшанд. Ин корхонаҳо аз шабакаҳои интиқол ва тақсимои барқ, ки субъектҳои инҳисорӣ мебошанд, вобаста нестанд. Мақоми танзимкунанда ва дигар сохторҳои дахлдори давлатӣ, ки бо танзими бозор муносибатдоранд, барои воқеъбинона будани рақобат дар бозори фурӯши барқ масъулият мебаранд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Таҳқиқоти анҷомдодашуда имкон дод, ки як қатор нуктаҳои назариявӣ, тавсия ва пешниҳодҳои амалӣ оид ба ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ таҳия карда шаванд. Ба шумори хулосаҳои муҳимтарини аз натиҷаи таҳқиқот таҳияшуда инҳо мансуб мебошанд:

1. Дар натиҷаи таҳлили давраҳои таҳаввули бозорҳои фурӯши барқ, таҳқиқи адабиёт ва омӯзиши амалияи фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ тасдиқ менамояд, ки барои дуруст ташкил намудани фаъолияти субъектҳо дар бозори фурӯши барқ, пеш аз ҳама бояд ба моҳияти мафҳумҳои ба бозори мазкур алоқаманд сарфаҳм рафт. Бинобар ин, бозори фурӯши барқ ҳамчун яке аз намудҳои бозори мол, ки ба қонунҳои умумии иқтисоди бозорӣ тобеъ аст, баррасӣ мешавад. Дар ин маврид як қатор хусусиятҳои нерӯи барқ ҳамчун мол муайян ва таҳқиқ карда шудаанд, ки бояд дар мавриди ташкили бозори фурӯши барқ ба ҳисоб гирифта шаванд [2-М; 13-М; 14-М].

2. Барои дуруст ба роҳ мондани фаъолияти субъектҳо дар бозор, дарк намудани хусусиятҳо, афзалиятҳо, сохтор ва вазифаҳои бозор, инчунин барои арзёбии самаранокии бозори фурӯши барқ муайян кардани асосҳои концептуалии фаъолият дар бозори мазкур муҳим мебошад. Дар натиҷаи таҳқиқоти худ мо муайян кардем, ки вобаста ба хусусиятҳои нерӯи барқ ва бо баҳисобгирии аҳамияти иҷтимоию иқтисодии нерӯи барқ раванди ташаккули бозори фурӯши барқ аз равандҳои ташаккули бозорҳои дигар тафовут дорад. Бозори фурӯши барқ дар бештари мамлакатҳо дар таҳти назорати давлат қарор дошта, тавассути роҳандозӣ намудани ислоҳот дар соҳа рушд меёбад. Маҳз бо ташаббус ва иштироки бевоситаи давлат дар бозори фурӯши барқ муносибатҳои рақибона ҷорӣ карда мешаванд [2-М; 3-М; 14-М; 19-М].

3. Омӯзиши таҷрибаи хориҷии фаъолияти бозорҳои фурӯши барқ нишон дод, ки имрӯз дигаргунсозӣ сохтори соҳаи электроэнергетика на танҳо дар кишварҳои пешрафта, инчунин дар як қатор мамлакатҳои рушдкунанда низ ба як тамоюли ҷаҳонӣ табдил ёфтаанд. Усулҳои танзими мустақим барои рушди бозори фурӯши барқ ҳавасмандии басанда ба вучуд намеоранд. Бар асари ин дар мамлакатҳои хориҷӣ тамоюли маҳдудшавии танзими давлатии бевоситаи бозори фурӯши барқ ба назар расида, ба истифодаи усулҳои бозорӣ танзими ғайримустақими тарифҳо диққати муҳим дода мешавад. Тасдиқ карда мешавад, ки барои роҳандозии ислоҳоти кулӣ ва самарабахш дар низоми электроэнергетикии

Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши таҷрибаи хориҷии ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ дорад [4-М; 6-М; 18-М].

4. Ба хоҳири таъмини ҳадафҳои миллии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар шароити бозор, ҳимояи истеъмолкунандагон аз инҳисори корхонаҳои дар бозори фурӯши барқ ҳукмрон ва татбиқи тадбирҳои стратегӣ дар самти амнияти энергетикӣ мамлакат, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим ва назоратро дар бозори фурӯши барқ ба уҳдаи худ гирифтааст. Тавассути вазифаҳои танзими давлатӣ назорати риояи қоидаҳои умумии фаъолияти тамоми иштирокчиён дар бозори фурӯши барқ анҷом дода мешавад. Таҳқиқи шароити табиӣ шаҳодат медиҳад, ки самти асосии рушди электроэнергетика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи энергетикаи обӣ мебошад. Бо тақсим кардани ширкатҳои инҳисории соҳаи электроэнергетика ва дар низоми идоракунии онҳо қорӣ намудани усулҳои идоракунии корпоративӣ аксари мушкилоти дар низоми электроэнергетикӣ миллий ҷойдошта ҳалли ҳудро меёбанд. Дар ин самт таҷрибаи ҷудо намудани низоми электроэнергетикӣ минтақаи Кӯҳистони Бадахшон аз низоми ягонаи электроэнергетикӣ мамлакат самари хуб додааст [1-М; 9-М; 17-М; 20-М].

5. Имрӯз дар соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи мураккаби ташкилӣ-сохторӣ мушоҳида мешавад. Гарчанде ислоҳоти низоми электроэнергетикӣ дар тамоми солҳои истиқлолият идома дошта бошад ҳам, то ҳол бозори фурӯши барқ, ки ба талаботи муносибатҳои нави иқтисодӣ мувофиқ бошад ва барои ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ мамлакат мусоидат кунад, ташаккул наёфтааст. Тавре дар Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд гардидааст, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ният дорад, ки то соли 2030 ислоҳоти соҳаи электроэнергетикаро анҷом дода, амалкунии механизмҳои рақобатро дар бозори фурӯши барқ таъмин намояд [5-М; 17-М; 18-М].

6. Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ, ки бо густариши робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт алоқаманд аст, раванди ҳамгиросавии низомҳои электроэнергетикӣ миллий ва минтақавӣ хосияти объективӣ дошта, аз тамоюли ҷаҳонишавии бозорҳои фурӯши барқ гувоҳӣ медиҳад. Афзалияти асосии ҳамгиросавии низомҳои электроэнергетикӣ минтақавӣ пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки маҳз сатҳи рушди субъектҳои бозори фурӯши барқ ва рушди технологияи онҳо иқтидори рушди саноатии мамлакатҳои алоҳидаи минтақаҳо муайян мекунад. Ҳоло дар раванди таъсиси бозорҳои минтақавӣ фурӯши барқ мушкилоти муайяне дучор мешаванд, ки аз ҷумла барои минтақаи Осиёи Марказӣ хос мебошанд. Вазъи сиёсии шиддатнокӣ байни мамлакатҳои алоҳида, аз ҷумла муносибати тезутунди Ҷумҳурии Қирғизистон бо давлатҳои ҳамсояи худ дар солҳои охир яке аз чунин мушкилот ба ҳисоб меравад. Аммо, ин монесаҳо бо талошҳои байниҳамдигарии роҳбарияти ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон ботадрич бартараф карда мешаванд [4-М; 6-М; 10-М; 21-М].

7. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешомадҳои рушди соҳаи энергетика ва бозори фурӯши барқ дар асоси истифодаи захираҳои оби нисбатан арзон ва аз ҷиҳати экологӣ беҳавф умедбахш мебошанд. Ин аз нигоҳи саҳми минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мамлакат дар паст намудани фишори экологӣ ба муҳити табиӣ, коҳиш додани ҳаҷми партовҳои гази карбон ва паёмадҳои бо таъсири манфии тағйирёбии иқлим дар табиат баамаломата ниҳоят муҳим аст. Сохтмон ва истифодаи манбаъҳои хурди тавлиди барқ, аз ҷумла НБОХ метавонад дар ростои расидан ба ҳадафи якуми стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – истиқлолияти энергетикӣ саҳми муҳим гузорад [1-М; 7-М; 10-М; 20-М; 21-М].

8. Инноватсияҳо ба рушди тамоми соҳаҳои иқтисодии миллий, аз ҷумла ба бозори фурӯши барқ таъсири мусбат мерасонанд. Онҳо чун самти густариши рақобатпазирии субъектҳои бозор ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ, паст шудани арзиши аслии он, кам кардани талафот ва баланд бардоштани самаранокии фаъолият дар истеҳсол, тақсимот ва фурӯши барқ мусоидат мекунанд. Соҳаи электроэнергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз ба татбиқи дастовардҳои илм ва техникаи ватанӣ ва хориҷӣ, технологияҳои нави босамари истеҳсол ва истифодаи нерӯи барқ ниёз дорад. Яке аз самтҳои муҳими рушди инноватсионии бозори фурӯши барқ ин низоми электроэнергетикии тақсимшуда (ғайримарказонидашуда) мебошад. Низоми электроэнергетикии тақсимшуда пеш аз ҳама масъалаҳои истеҳсол ва таҳвили нерӯи барқро фаро мегирад [8-М; 17-М; 19-М; 22-М].

9. Барои рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз имкониятҳои низоми электроэнергетикии тақсимшуда бунёди шабакаҳои зеҳнӣ (smart-grid) муҳим арзёбӣ мешавад. Ҳавасманд кардани лоиҳаҳои умдаи дарбаргирандаи намудҳои гуногуни манбаъҳои барқароршавандаи барқ ва иншооти анъанавии тавлиди барқи тавассути шабакаҳои зеҳнӣ муттаҳидгардида имкон медиҳад, ки на танҳо самаранокии низоми электроэнергетикӣ баланд бардошта шавад, инчунин рушди бозори фурӯши барқ аз ҳисоби татбиқи инноватсияҳо ва истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи тавлиди барқ ва низоми электроэнергетикии тақсимшуда таъмин гардад [4-М; 12-М; 19-М].

10. Дар раванди ислоҳот тадбирҳои зиёд оид ба фароҳам овардани шароити мақбул ва рушди соҳибқори рақибона дар бозори фурӯши барқ роҳандозӣ гардидаанд, вале тавре таҳқиқоти мо нишон дод, онҳо басанда нестанд. Дар шароити тағйирёбии иқлим, ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва ҳамгирии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтисодии мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ба роҳ мондани содироти нерӯи барқ яке аз амалҳои ба рушди бозори фурӯши барқ таъсиррасон мебошад. Гузариш ба бозори рақибонаи фурӯши барқ бояд дар асоси амсилаи истифодабариаиш дар амалияи байналмилалӣ тасдиқшуда анҷом дода шавад. Амсилаи рушди бозори фурӯши барқ бо назардошти сохтори имрӯз дар соҳаи электроэнергетикаи мамлакат амалкунанда таҳия карда шудааст, ки дар он сохтори намунавии вазъи имрӯзаи низоми электроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасвир гардида, субъектҳои бозори фурӯши барқ ва робитаҳои байниҳамдигарии онҳо нишон дода шудаанд [12-М; 13-М; 17-М; 19-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Зарур аст, ки аз сохтори субъектҳои инҳисори табиӣ намудҳои алоҳидаи хизматрасониҳо ҷудо карда бароварда шаванд ва ба иштирокчиёне, ки акнун ба бозори фурӯши барқ ворид мешаванд, шароити барои фаъолияти рақибона пешниҳод карда шавад. Бо ҷорӣ намудани унсурҳои рақобат зарурати ташкили бозори фурӯши барқ дар ин ё он шакл ба миён меояд. Бинобар ин, амсилаҳои ташкили бозори фурӯши барқ дар мамлакатҳои алоҳида аз хосиятҳои нерӯи барқ ва аҳамияти он дар иқтисодии мамлакат вобаста мебошанд. Дар ин маврид хусусиятҳои иқтисодӣ, табиӣ ва иҷтимоии ҳар як мамлакат бояд ба ҳисоб гирифта шаванд.

2. Гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ зарурати роҳандозӣ намудани ислоҳоти сохториро дар бозори фурӯши барқ ба миён овард. Барои барқарор кардани низоми электроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи ҷиҳатҳои мақбули таҷрибаи хориҷии рушди бозори фурӯши барқ манфиатнок мебошад.

3. Пас аз таҷдиди сохтори ШСХК «Барқи Тоҷик» дар бозори миллии фурӯши барқ ду субъекти нав - ҚСК «Шабакаҳои интиқоли барқ» ва ҚСК «Шабакаҳои

тақсимоти барқ» пайдо шуанд, вале муносибатҳои байниҳамдигарии ин субъектҳо, инчунин муносибатҳои онҳо бо истеъмолкунандагони барқ то ҳол аниқ муайян нашудаанд. Имрӯз таҳия ва рушди санадҳои дахлдор барои ба расмият даровардани муносибатҳои тиҷоратии онҳо зарур аст. Дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва минтақаҳои ҳамсоя барои барқарор намудан ва суботи рушди иқтисодӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ таҳкими ҳамгирии иқтисодии минтақа аз ҳисоби афзун кардани тиҷорати нерӯи барқ тавсия дода мешавад.

4. Аҳамияти НБОХ барои аҳоли ва субъектҳои хоҷагидорӣ ноҳияҳои дурдаст ва баландкӯҳи мамлакат назаррас аст, чунки хароҷоти сохтмон ва истифодаи НБОХ нисбат ба хароҷот барои нерӯгоҳҳои бузург ва миёна нисбатан кам аст. Барои рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз манбаъҳои хурди тавлиди барқ аз ҷониби давлат пешниҳод кардани имтиёзҳои иқтисодӣ, андозӣ ва маъмурий зарур аст. Таъмини имконияти тавлиди худмухтори нерӯи барқ барои эҳтиёҷи худӣ, имконияти фурӯши барқи барзиёд ба дигар иштирокчиёни бозор – афзалиятҳои асосии низоми электроэнергетикаи тақсимшуда мебошанд, ки бояд имрӯз дар бозори фурӯши барқ ҷорӣ карда шаванд.

5. Ноил гардидан ба шаффофият ва самаранокӣ дар бозори фурӯши барқ, ки аз ҳадафҳои муҳими ислоҳоти соҳаи электроэнергетикаи миллий ба ҳисоб меравад, ҳанӯз ҳам ба даст наомадааст. Татбиқи инноватсияҳо ва истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи тавлиди барқ чун яке аз омилҳои рушди бозори фурӯши барқ дар асоси ҷорӣ намудани низоми электроэнергетикаи тақсимшуда тавсия дода мешавад.

6. Ба андешаи мо, бозори фурӯши барқ бояд бо иштироки давлат ва дар асоси принципҳои рақобат ташақкул ёфта, асосҳои амалкунии он бо қонунгузорӣ муайян карда шаванд. Дар натиҷаи амалисозии пешниҳоди мо инҳисор дар ширкатҳои ба таври амудӣ ҳамгиросишуда ва зарурати иштироки бевоситаи давлат дар бозори фурӯши барқ бартараф карда мешавад.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

***А. Интишорот дар нашрияҳои ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои
илмӣ тақризии тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
дохилшаванда***

[1-М]. Бобохонова, Ш.Х. Рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз манбаъҳои хурди тавлиди нерӯ / Ш.Х. Бобохонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023. - № 1 (44). – С. 103-112

[2-М]. Бобохонова, Ш.Х. Таҷрибаи хоричии ислоҳоти бозори савдои нерӯи барқ [Матн] / Ш.Х. Бобохонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. - № 1 (35). – С. 126-132

[3-М]. Бобохонова, Ш.Х. Муҳити тиҷоратии фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 1 (60). – С. 115-122

[4-М]. Бобохонова, Ш.Х. Таҳлили имконияти ташкили бозори электроэнергетикаи минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ [Матн] / Ш.Х. Бобохонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. - № 2. – С. 378-386

[5-М]. Бобохонова, Ш.Х. Асосҳои концептуалии амалкунии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев, Ш.Х. Бобохонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. - № 2. – С. 52-59

[6-М]. Бобохонова, Ш.Х. Заминаҳо ва хусусиятҳои ташаккули бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ [Матн] / Ш.Х. Бобохонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. - № 1. – С. 142-152

[7-М]. Бобохонова, Ш.Х. Эффективность применения низкопотенциальных возобновляемых источников энергии в странах центрально-азиатского региона [Текст] / А.С. Джафаров, З.В. Кобули, Ш.Х. Бобохонова, Х.И. Каюмова // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2020. - № 3 (42). – С. 30-39

Б. Мақолаҳо дар дигар нашрияҳо:

[8-М]. Бобохонова, Ш.Х. Татбиқи инноватсияҳо дар бозори фурӯши барқ / А.А. Мирзоалиев, Ш.Х. Бобохонова [Матн] / Тамоюлҳои муосири байналмилалӣ ва масъалаҳои таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ / Маҷмуаи маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (ш. Душанбе, 27 майи соли 2023). – Душанбе: ДБССТ, 2023. – С. 139-145

[9-М]. Бобохонова, Ш.Х. Фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои мубрами ҳуқуқи тичоратӣ ва амнияти иттилоотӣ / Маводи конференсияи III байналмилалӣ илмию амалӣ (ш. Душанбе, 28 апрели соли 2023). – Душанбе: ДДТТ, 2023. – С. 70-76

[10-М]. Бобохонова, Ш.Х. Нақши захираҳои обӣ дар пешрафти иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Энергияи сабз ва ҳифзи экосистемаҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Кӯлоб, 31 марти соли 2023). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2023. – С. 238-242

[11-М]. Бобохонова, Ш.Х. Омилҳои ба рушди бозори фурӯши барқ таъсиррасон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон / Маводи конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 30 марти соли 2023). – Душанбе: ДДТТ, 2023. – С. 243-248

[12-М]. Бобохонова, Ш.Х. Мавқеъгирии стратегӣ дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Танзими давлатии зиддибӯҳронии бахши воқеии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунонии босуръати кишвар / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 26 сентябри соли 2022). – Душанбе: ДБССТ, 2022. - С. 96-101

[13-М]. Бобохонова, Ш.Х. Анализ современного состояния рынка электроэнергетических услуг Республики Таджикистан [Текст] / Ш.Х. Бобохонова / Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем / Сборник статей по материалам LXI-LXII международной научно-практической конференции (г. Москва, август 2022). – № 7-8 (56). – М.: Изд. Интернаука, 2022. - С. 17-26

[14-М]. Бобохонова, Ш.Х. Сохтор ва хусусиятҳои амалкунии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ / Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ (ш. Душанбе, 21-23 майи соли 2022). – Душанбе, матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – С. 496-501

[15-М]. Бобохонова, Ш.Х. «Энергияи сабз» ва рушди устувори он [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Маводи конференсияи илмӣ-назариявии устодон ва шогирдонии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (ш. Кӯлоб, 6 майи соли 2022). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2022. – С. 88-94

[16-М]. Бобохонова, Ш.Х. Заминаҳои таърихӣ пайдошавии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов, Ш.Х. Бобохонова / Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 26 март соли 2022). – Душанбе: ДБССТ, 2022. – 276 с., с. 244-247

[17-М]. Бобохонова, Ш.Х. Ташаккули бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 26 март соли 2022). – Душанбе: ДБССТ, 2022. – 276 с., с. 149-153

[18-М]. Бобохонова, Ш.Х. Проблемы ТЭК Республики Таджикистан и его возможности [Текст] / Ш.Х. Бобохонова / Сборник научных статей Российско-Таджикского (славянского) университета. – Душанбе: Российско-Таджикский (славянский) университет, 2021. – С. 68-74

[19-М]. Бобохонова, Ш.Х. Таъмин ва сарфаи электроэнергия дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ (ш. Кӯлоб, 24 апрели соли 2020). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2020. – С. 202-203

[20-М]. Бобохонова, Ш.Х. Экономически эффективные запасы гидроэнергоресурсов Таджикистана и их технические возможности [Текст] / Ш.Х. Бобохонова / Проблемы обеспечения стабильного и сбалансированного развития в мировой экономике: тенденции и перспективы / Материалы международной научно-практической конференции (г. Душанбе, 2019 г.). – Душанбе: ИПС, 2019. – С. 80-83

[21-М]. Бобохонова, Ш.Х. Идоракунии самараноки захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ / Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ (ш. Кӯлоб, 26-27 апрели соли 2019). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2019. – С. 26-29

[22-М]. Бобохонова, Ш.Х. Устойчивость развития энергетической сферы Республики Таджикистан и ее проблемы [Текст] / Ш.Х. Бобохонова, М. Сафаров / Роль и значение инвестиции в развитии национальной экономики / Материалы республиканской научно-теоретической конференции (г. Куляб, 27-28 апреля 2016 года). – Куляб: КГУ имени Абуабдуллох Рудаки, 2016. – С. 125-133

**КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

На правах рукописи

УДК: 339.146.4:338.465

Бобохонова Шахрбону Холназаровна

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ РЫНКА СБЫТА
ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика сферы услуг (08.00.05.01 – Торговля, коммерческие и бытовые услуги)

КУЛЯБ-2023

Диссертация выполнена на кафедре менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Научный руководитель: **Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич,**
кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой менеджмента и
экономики труда Тажикского
государственного университета коммерции

Официальные оппоненты: **Джумъев Баховиддин Махмадназарович,**
доктор экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой мировой экономики
Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана

Лутфулов Мазбутджон Дадожонович,
кандидат экономических наук, старший
преподаватель кафедры информационных
технологий в экономике Тажикского
государственного университета права,
бизнеса и политики

Ведущая организация: Тажикский технический университет имени
академика М.С. Осими

Защита диссертации состоится 16 сентября 2023 года в 12⁰⁰ на заседании диссертационного совета 6D.KOA-012 при Тажикском государственном университете коммерции по адресу: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2.

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться на официальном сайте ТГУК (www.tguk.tj) и в библиотеке университета по адресу: 734061, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2.

Автореферат разослан 2023 года.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор экономических наук, доцент

Толибов К.К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Электроснабжение в Республике Таджикистан является стратегическим направлением экономики, и вопрос его развития поставлен твердо. Рынок сбыта электроэнергии, осуществляющий поставку электроэнергии, являются важными направлениями экономики, и его состояние и проблемы оказывают существенное влияние как на общее развитие, так и на развитие отдельных отраслей национальной экономики. Поэтому рынок сбыта электроэнергии всегда находится в центре внимания Правительства Республики Таджикистан.

Рынок сбыта электроэнергии вносит важный вклад в обеспечение различных программ социально-экономического развития, стабильности и устойчивости национальной экономики, вытекающие из Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и связанные с решением проблемы энергонезависимости страны. Также развитие рынка электроэнергии является основной предпосылкой для реализации четвертой стратегической цели страны – ускоренной индустриализации.

На самом деле сегодня невозможно представить нормальную жизнь общества без электричества. Однако развитие самого рынка сбыта электроэнергии зависит от успешной работы его субъектов, которые служат для обеспечения электроэнергией различных отраслей экономики и населения страны. С этой точки зрения формирование и развитие рынка сбыта электроэнергии имеет особое значение в обеспечении стратегических целей страны.

Высокая социально-экономическая значимость обеспечения электроэнергией повышает ответственность субъектов рынка сбыта электроэнергии и государственных органов, регулирующих деятельность этой отрасли. Более того, свойства электроэнергии как товара влияют на процессы организации и развития рынка сбыта электроэнергии. Следствием влияния свойств электроэнергии как особого товара является сложность реализации конкурентных отношений на рынке сбыта электроэнергии. В большинстве стран этот рынок находится под монополией государства.

В Республике Таджикистан, как и в других постсоветских странах, электроэнергетика относится к сфере применения правил естественной монополии. Товары, производимые естественными монополиями, часто не заменимы, и это влияет на уровень их цен. Зачастую субъекты монопольного рынка устанавливают цену на электроэнергию без учета пожеланий потребителей. В таком случае государство берет на себя ответственность за регулирование цен на этом рынке, так как монопольные цены могут негативно сказаться на процессах развития других отраслей экономики.

Более того, сегодня на мировом энергетическом рынке происходят существенные изменения. Научно-технические достижения в области электроэнергетики открывают перед участниками этого рынка широкие возможности в процессах производства, передачи и потребления электроэнергии, создают жесткую конкуренцию продукции других отраслей топливно-энергетического комплекса. Государства меняют свой подход к регулированию рынка электроэнергии, расширяется состав источников производства электроэнергии, государства пересматривают свою политику в сфере электроэнергетики.

Вышеизложенное определяет актуальность вопросов формирования и развития рынка сбыта электроэнергии и ставит задачу разработки теоретико-методических положений и практических рекомендаций по совершенствованию этого рынка. В рамках диссертации предпринята попытка выполнить данную задачу, разработать и представить соответствующие рекомендации по совершенствованию рынка сбыта электроэнергии в Республике Таджикистан с учетом национальных особенностей электроэнергетического сектора.

Степень научной проработанности темы исследования. Диссертация базируется на работах ученых по теории и методологии формирования и развития рынка сбыта электроэнергии и изучении мирового опыта субъектов, работающих на этом рынке. В мировой практике имеется значительный опыт формирования и развития рынка сбыта электроэнергии. Теоретико-методологические и практические аспекты формирования и развития рынка сбыта электроэнергии рассматривались в научных трудах зарубежных исследователей Д.В. Агафонова, А.В. Андриенко, В.Я. Афанасьева, Д.В. Баландина, Л.С. Беляева, И.А. Берова, М.В. Васильевой, Е.Ю. Винокурова, Е.П. Волкова, Е.Д. Волковой, И.А. Герасимова, Л.Д. Гительмана, И. Динера, И.В. Князевой, И.А. Косорлукова, И.Н. Макароав, Б.К. Максимова, О.И. Маликовой, Л.Г. Матвеевой, С.В. Матияшука, А.Н. Мельника, П.М. Муталиевой, Г. Рахматулиной, А.Ю. Савельевой, А.В. Трачука, П.Л. Жоскоу и др.

Вопросы формирования и развития отдельных рынков исследовались в трудах отечественных ученых - И. Аминова, Д.С. Амоновой, Н.Ф. Нидоева, А. Рауфи, Р.К. Раджабова, К.К. Толибова, М.К. Файзулло, Х.Н. Факерова, Ф.Р. Шаропова и других. В работах А.Х. Аvezова, Х.М. Ахмедова, А.Д. Ахроровой, М.Р. Абдуназаровой, Б.Х. Асоева, Т. Валамат-заде, Х.Р. Исаинова, С.Дж. Комилова, Н.С. Назаровой, Х.А. Одинаева, Г.Н. Петрова, Р.Н. Рауфова, Т.Р. Ризокулова, Ш.Р. Собировой, Ш.Х. Халикова, Н.Х. Хоналиева, Д.Х. Ходжаева, Дж.Х. Джураевой обсуждаются различные аспекты развития отечественной электроэнергетики. Отмечая значительный вклад этих исследователей в изучение и развитие электроэнергетики, следует отметить, что в отечественной науке детальное исследование вопросов формирования и развития рынка сбыта электроэнергии не проводилось. Поэтому необходимы дополнительные исследования теоретических, методологических и практических аспектов формирования и развития рынка сбыта электроэнергии в Республике Таджикистан.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Основные результаты исследования имеют связь с Национальной стратегией развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года № 392). Диссертация выполнена в рамках плана научно-исследовательских работ Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью исследования является разработка теоретико-методологических аспектов, разработка предложений и практических рекомендаций по совершенствованию рынка сбыта электроэнергии.

Задачи исследования. Для достижения цели в диссертации были поставлены следующие задачи, решение которых определило структуру исследования:

- исследование теоретических аспектов и концептуальных основ формирования рынка сбыта электроэнергии, определение особенностей его функционирования в современном периоде;

- на основе изучения зарубежного опыта и с учетом национальных особенностей электроэнергетики, обоснование необходимости проведения реформ на рынке сбыта электроэнергии;

- оценка текущего экономического состояния сферы обеспечения электроэнергией в Республике Таджикистан с целью определения предпосылок развития рынка сбыта электроэнергии в стране;

- изучение бизнес-среды деятельности на рынке сбыта электроэнергии и определение возможности интеграции национальных и региональных электроэнергетических систем;

- определение факторов и направлений развития рынка сбыта электроэнергии на основе использования малых источников генерации электроэнергии;

- изучение возможностей и разработка практических рекомендаций по внедрению инноваций на рынке сбыта электроэнергии;

- разработка модели развития рынка сбыта электроэнергии в условиях изменения климата и процессов глобализации экономических отношений.

Объект исследования. В качестве объекта исследования выбраны предприятия, работающие на рынке сбыта электроэнергии Республики Таджикистан.

Предметом исследования являются теория, методология и практика формирования и развития рынка электроэнергии в Республике Таджикистан.

Гипотеза исследования. Гипотеза исследования основана на том, что существуют определенные трудности в процессе формировании рынка сбыта электроэнергии, так как этот рынок совершенно не похож на рынки других товаров. Накладывают свой отпечаток на формирование и развитие рынка сбыта электроэнергии характеристики электроэнергии как товара, технологические условия ее производства и потребления, а также особенности национальной экономики.

Теоретико-методологические основы исследования. Теоретической и методологической основой исследования является конкретное применение теории научного понимания предмета исследования. Диссертация основана на работах ученых и исследователей по теории и методологии формирования и развития рынка сбыта электроэнергии.

Информационная база исследования. Исследование основано на законах и нормативно-правовых актах Республики Таджикистан, информации Государственной корпорации «Барки Точик», Министерства энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, материалов конференций, научных работ и периодических изданий, связанных с рынком сбыта электроэнергии. Научно-исследовательские работы проводились на кафедре менеджмента и маркетинга Кулябского государственного университета имени Абу Абдуллох Рудаки в период 2016-2023 гг.

Научная новизна исследования выражается в разработке теоретических основ, методических и практических рекомендаций по совершенствованию рынка сбыта электроэнергии в Республике Таджикистан. К важным результатам исследования, обладающим научной новизной, относятся следующие аспекты:

1. Исследованы исторические предпосылки, теоретико-методические аспекты формирования рынка сбыта электроэнергии и на этой основе определены особенности его функционирования и развития. Высказывается мнение автора о необходимости выделения отдельных видов деятельности на рынке сбыта электроэнергии из состава субъектов естественных монополий и создания благоприятных условий для конкурентной деятельности новых участников рынка.

2. Проанализирован зарубежный опыт деятельности субъектов рынка сбыта электроэнергии и предложено использование его преимуществ для восстановления электроэнергетической системы Республики Таджикистан. По мнению автора, зарубежный опыт ограничения прямого государственного регулирования рынка сбыта электроэнергии и использования рыночных методов косвенного регулирования тарифов на электроэнергию более приемлем для использования в Республике Таджикистан.

3. На основе оценки современного экономического состояния субъектов рынка сбыта электроэнергии определены условия и предпосылки развития этого рынка. По мнению автора, с выходом на рынок сбыта электроэнергии новых субъектов и внедрением в их деятельность элементов рынка и конкуренции возникает необходимость разработки и развития соответствующих документов для оформления их деловых отношений. С этой целью разработаны авторские предложения.

4. Проанализирована бизнес-среда субъектов рынка сбыта электроэнергии и даны рекомендации по их выходу и интеграции в региональные и мировые рынки электроэнергии. Автор подтверждает, что путем проведения реформ в политике установления тарифов на электроэнергию, покрытия долгов государственных предприятий, реструктуризации деятельности оптового рынка электроэнергии и реализации мер по стимулированию конкуренции в рамках оптового рынка можно гармонично воздействовать на деятельность субъектов рынка сбыта электроэнергии.

5. Определены факторы и условия развития рынка сбыта электроэнергии на основе использования источников малой генерации в Республике Таджикистан. По мнению автора, для развития деятельности субъектов, использующих малые источники производства электрической энергии, на рынке сбыта электроэнергии необходимо наличие рынка, свободного от монополии, необходимы условия для беспрепятственного выхода на рынок частных предпринимателей, условия подключения к централизованным электрическим сетям должны быть простыми и прозрачными. Поэтому для развития рынка сбыта электроэнергии с использованием источников малой генерации необходимо предоставление государством экономических и административных льгот.

6. Разработаны и представлены практические рекомендации по внедрению инноваций и современных научно-технических достижений на рынке сбыта электроэнергии. В целях реализации политики инновационного развития рынка сбыта электроэнергии на основе распределенной электроэнергии автором разработаны соответствующие рекомендации, учитывающие интересы всех потребителей и производителей электроэнергии, в том числе: обеспечение финансирования научных исследований по созданию технологически сложной продукции, стимулирование строительства лабораторий и научно-исследовательских центров, в которых обеспечивается кооперация производителей и научных учреждений, испытание научно-исследовательских процессов; стимулирование импорта инновационного оборудования; осуществление

сбалансированного развития всех инновационных направлений в отечественной электроэнергетике за счет реализации проектов с возможностью использования различных технологий.

7. Разработана модель развития рынка сбыта электроэнергии в условиях изменения климата и глобализации экономики. В разработанной автором модели описана примерная структура современного состояния электроэнергетической системы Республики Таджикистан, установлены субъекты рынка сбыта электроэнергии и отношения между ними в целях совершенствования монопольных отношений и развитие конкуренции на национальном рынке сбыта электроэнергии. Опираясь на мировой опыт, необходимо обеспечить реализацию реформ по формированию рынка сбыта электроэнергии на основе специальной государственной программы. Эта программа, которая разрабатывается с учетом особенностей страны, должна определить направления реформ, модель развития рынка сбыта электроэнергии, принципы формирования регулирующих органов и разработки соответствующих стандартов.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретические положения, разработанные в диссертации, можно признать значительным вкладом в процесс формирования и развития рынка сбыта электроэнергии. Теоретические результаты диссертации дают возможность проводить научные исследования в направлении формирования и развития рынка сбыта электроэнергии. Практическая значимость исследования выражается в том, что положения и рекомендации, изложенные по результатам диссертации, могут быть использованы уполномоченными органами в области регулирования рынка сбыта электроэнергии, собственниками и руководителями электросбытовых предприятий для реализации в их деятельности. Практическая реализация разработанных положений позволяет повысить эффективность деятельности электросбытовых предприятий.

Степень достоверности результатов исследования подтверждается применением в ходе исследования специальных методов, достоверностью данных, достаточным объемом материалов исследования, статистической обработкой результатов работы, публикациями, докладами на научно-практических конференциях. Выводы и рекомендации основаны на научном анализе результатов теоретических и экспериментальных исследований.

Основные положения исследования, выносимые на защиту

1. Научное исследование исторических предпосылок процессов формирования и развития рынка сбыта электроэнергии, определение понятийных основ и особенностей функционирования рынка сбыта электроэнергии в современных условиях.

2. Представление положительных сторон зарубежного опыта рынка сбыта электроэнергии для использования в электроэнергетической системе Республики Таджикистан.

3. Оценка текущего состояния деятельности субъектов рынка сбыта электроэнергии и определение на этой основе предпосылок развития этого рынка.

4. Разработка рекомендаций и предложений по интеграции национальных, региональных и глобальных рынков сбыта электроэнергии на основе анализа бизнес-среды предприятий национальной электроэнергетической системы.

5. Определение факторов и условий развития национального рынка сбыта электроэнергии с использованием малых источников генерации электрической энергии.

6. Разработка предложений и практических рекомендаций по внедрению инноваций в деятельность субъектов рынка сбыта электроэнергии.

7. Разработка модели развития рынка сбыта электроэнергии в условиях изменения климата и глобализации.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности.

Исследование выполнено в рамках содержания пунктов 3 - Формирование и развитие рынка торговли, коммерческих и бытовых услуг, 15 – Пути исследования и эффективного использования потенциала субъектов торговли, коммерческих и бытовых услуг, 18 – Инвестиции в развитии торговли, коммерческих и бытовых услуг и эффективности их использования, 19 – Организация оптовой и розничной торговли в современных условиях, 26 – Разработка системы мер государственного регулирования торговли, коммерческих и бытовых услуг, паспорта научной специальности 08.00.05 – Экономика сферы услуг (08.00.05.01 – Торговля, коммерческие и бытовые услуги).

Личный вклад соискателя в исследовании. Личный вклад автора выражается в анализе, систематизации, уточнении и дополнении теоретических и практических подходов к формированию и развитию рынка сбыта электроэнергии с учетом особенностей национальной электроэнергетики. Некоторые результаты исследования могут быть использованы при разработке теоретических и практических аспектов формирования и развития деятельности электросбытовых предприятий.

Апробация и внедрение результатов исследования. Результаты исследований были представлены в виде научных докладов и практических рекомендаций, и получили положительную оценку на международных - «Проблемы обеспечения стабильного и сбалансированного развития в мировой экономике: тенденции и перспективы» (Душанбе, 2019), «Экономика, финансы, учет, анализ и аудит: стратегические приоритеты развития в условиях цифровой экономики» (Душанбе, 2022 г.), «Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем» (Москва, 2022 г.) и республиканских научных конференциях – «Роль и значение инвестиций в развитии национальной экономики» (Куляб, 2016), «Годы развития села, туризма и народных ремесел» (Куляб, 2019), «Государственное антикризисное регулирование реального сектора экономики Республики Таджикистан в условиях ускоренной индустриализации страны» (Душанбе, 2022), «Зеленая энергетика и защита природных экосистем Республики Таджикистан» (Куляб, 2023) и др. Отдельные рекомендации, разработанные в диссертации, могут быть применены в деятельности субъектов рынка сбыта электроэнергии и органов регулирования электроэнергетики. Теоретические положения и практические рекомендации исследования используются в учебном процессе бакалавров и магистров при изучении дисциплин «Экономика электроэнергетики», «Коммерческая деятельность», «Управление проектами».

Публикации по теме диссертации. По теме исследования опубликовано 22 научных работ, общим объемом 8,6 п.л. (в том числе авторских - 7,2 п.л.), из них 7 статей опубликовано в журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка литературы из 154 наименований. Текст диссертации изложен в 185 страницах, включает 14 рисунков и 16 таблиц.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обосновываются актуальность темы исследования, степень научной проработанности предмета изучения, связь исследования с программами (проектами) и научными темами, определены цель, задачи, объект и предмет исследования, приведены сведения о теоретико-методологических основах, информационной базы, научной новизны, теоретической и практической значимости исследования, степени достоверности результатов исследования, основных положений, выносимых на защиту, личном вкладе соискателя в исследовании, об апробации и внедрении результатов исследования, о публикациях по теме диссертации, структуре и объеме диссертации.

В первой главе - «Теоретические основы формирования рынка сбыта электроэнергии» исследованы теоретические основы, предпосылки и особенности формирования рынка сбыта электроэнергии, дана оценка зарубежного опыта формирования и развития рынка сбыта электроэнергии в связи с его реализацией в Республике Таджикистан.

В результате исследования предпосылок и особенностей рынка сбыта электроэнергии автор констатирует, что понятие рынка сбыта электроэнергии еще не нашло подробного разъяснения в литературе, в его трактовке имеется много спорных моментов. В связи с этим исследованием охватываются труды классиков экономической науки, изучаются публикации современных ученых и исследователей, и на этой основе разработана авторская трактовка понятия рынка, и затем понятие рынка сбыта электроэнергии.

Согласно определению понятия рынка, предложенному классиками экономической науки, рынок сбыта электроэнергии представляет собой структуру отношений между производителями и потребителями электроэнергии, в которой реализуется процесс продажи и покупки основного товара данного рынка – электроэнергии. То есть рынок сбыта электроэнергии – это место, где происходит купля-продажа, распределение и передача электроэнергии, обеспечивается эффективная работа электрических сетей и поддержка нормативных качеств электроэнергии.

Автор отмечает, что с начала его формирования в конце XIX века и до сегодняшнего дня на рынке сбыта электроэнергии широко используются инструменты государственного регулирования. В силу многих факторов, несмотря на изначально конкурентный характер, эта сфера бизнеса до конца XX века считалась сферой монопольной предпринимательской деятельности. Вмешательство в нем регулирующих органов против механизма свободной конкуренции признавалось полезным и эффективным. В результате этого процесс конкурентного сотрудничества между поставщиками и покупателями электроэнергии искажается и регулируется действиями органов государственного регулирования при непосредственном участии субъектов монополии, получивших право на поставку и продажу электроэнергии в зоне своей деятельности. Государственное регулирование цен (тарифов) на электроэнергию позволяет правительствам стран таким образом влиять на экономические и социальные процессы. Ценовая политика в сфере электроэнергии используется государством как средство обеспечения социально-экономического развития страны, механизм развития различных отраслей народного хозяйства.

На рынке сбыта электроэнергии рыночные отношения действуют только в рамках, установленных самим государством. Государство устанавливает правила

функционирования и развития рынка, порядок заключения и исполнения договоров, защищает права потребителей в сфере реализации и потребления электроэнергии.

Автор излагает, что в процессе формирования рынка сбыта электроэнергии все постсоветские страны столкнулись с определенными проблемами, так как этот рынок совершенно не похож на другие рынки. Свойства электроэнергии как товара, технологические условия ее производства и потребления, а также экономика конкретной страны оказывают влияние на рынок сбыта электроэнергии. Поскольку этот рынок имеет дело с абстрактным товаром, совершенный рынок на практике не встречается. Он содержит разного рода ограничения, препятствующие формированию цен на основе правил совершенного рынка. Поэтому при формировании рынка сбыта электроэнергии необходимо разработать специальные методы торговли, учитывающие особенности производства и потребления электроэнергии.

Рынок сбыта электроэнергии характеризуется большим объемом, сильными потоками финансовых ресурсов и отсутствием инновационных продуктов, что придает этой отрасли свойства структурной устойчивости и, благодаря этому, уровень деловой привлекательности в ней высок. Продукция, предлагаемая на рынке электроэнергии, уникальна и всегда имеет своего покупателя. Несмотря на то, что электроэнергия как носитель энергии не имеет своего заменителя на рынке, ее цена регулируется государством и приемлема для основных потребителей.

Как считает автор, проведение экономических реформ в сферах, где действуют естественные монополии, в том числе на рынке электроэнергии, приемлемо лишь при условии минимизации вмешательства государства в конкуренцию. Поэтому в диссертации предлагается вывести из состава естественных монополий отдельные виды деятельности и создать условия для конкуренции участников, вновь выходящих на рынок сбыта электроэнергии.

Автор выделяет свойства электроэнергии как товара, влияющие на организацию рынка сбыта электроэнергии (рисунок 1):

Рисунок 1. – Свойства электроэнергии как товара

Источник: разработка автора

При организации и совершенствовании рынка сбыта электроэнергии государством должны учитываться его особенности, выявленные автором, а также условия развития энергетики. Поэтому сейчас в большинстве развивающихся стран на рынке сбыта электроэнергии применяются ограниченные рыночные отношения, а другие страны, в том числе Республика Таджикистан проводя реформы в сфере,

отказались от создания полноценного рынка торговли электроэнергией и находятся в условиях государственного регулирования электроснабжения.

Автор также выделяет факторы, влияющие на рынок сбыта электроэнергии (рисунок 2).

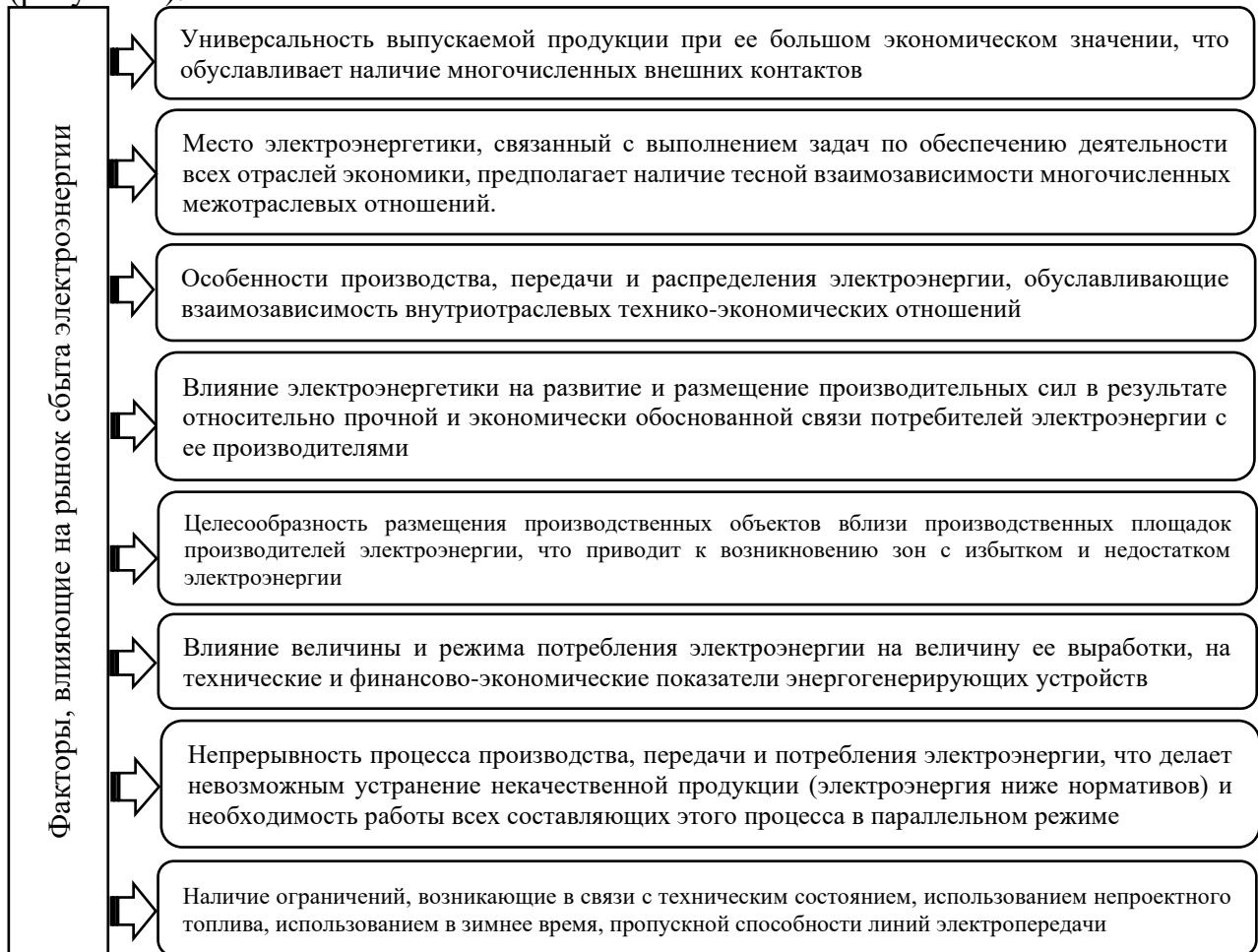

Рисунок 2. – Факторы, влияющие на рынок сбыта электроэнергии

Источник: разработка автора на основе изучения литературы

Автор отмечает, что в силу названных особенностей и факторов и с учетом социально-экономической значимости электроэнергии процесс формирования рынка ее сбыта отличается от процессов формирования других рынков. На рынке сбыта электроэнергии в большинстве стран формируется конкурентный рынок под контролем государства путем проведения реформ отрасли. В процессе реформирования электроэнергетической системы Республики Таджикистан, берущего свое начало с первых лет государственной независимости, возникло и требует решения множество проблем по реструктуризации рынка электроэнергии. В результате реформ структура рынка сбыта электроэнергии, имевшая черты государственной монополии, несколько изменилась, создав условия для дальнейшего развития конкуренции. Однако, имея особенности, электроэнергетическая система страны создает препятствия для вхождения признаков конкуренции на данный рынок. Поэтому для осуществления эффективных реформ в национальной электроэнергетической системе важно изучение зарубежного опыта формирования и развития рынка сбыта электроэнергии.

Как показывают исследования, до 1980-1990 гг. все процессы производства и реализации электроэнергии в большинстве стран развивались в условиях вертикально интегрированной естественной монополии. Вертикальная интеграция

объясняется в научных трудах как высшая форма организации производства. Страны, взявшие курс на развитие вертикально интегрированных структур, относились к группе экономически развитых стран. Поставка электроэнергии потребителям осуществлялась крупными монополиями, в основном принадлежащими государству.

Автор отмечает, что Республика Таджикистан, наряду с Российской Федерацией, Казахстаном, Узбекистаном и другими странами постсоветского пространства, имеет более выгодное положение, чем большинство стран дальнего зарубежья, поскольку имеет некоторые предпосылки для формирования эффективного рынка сбыта электроэнергии на базе энергокомплекса, сформированного во времена Советского Союза. В то время существовала четко развитая система подчиненности в управлении отраслью. Переход Республики Таджикистан, как и других постсоветских стран, к условиям рыночной экономики обусловил необходимость проведения структурных реформ на рынке сбыта электроэнергии. Инфляция и неуплаты за электроэнергию подорвала финансово-хозяйственную деятельность предприятий отрасли, в том числе Открытая акционерная холдинговая компания (ОАХК) «Барки Тоджик». Поэтому для восстановления электроэнергетической системы Республики Таджикистан выгодно использовать положительные стороны зарубежного опыта работы рынка сбыта электроэнергии.

Во второй главе – «Анализ и оценка современного состояния рынка сбыта электроэнергии в Республике Таджикистан» анализируется текущее состояние электроэнергетического сектора Республики Таджикистан, и на основе исследования и оценки бизнес-среды субъектов рынка сбыта электроэнергии, определена возможность интеграции национального, регионального и глобального рынков сбыта электроэнергии.

Автор анализирует современное состояние электроэнергетической отрасли и рынка сбыта электроэнергии в Республике Таджикистан и отмечает, что после распада Советского Союза и сокращения экономических связей с соседними странами ситуация в электроэнергетике Республики Таджикистан изменилась. Единая электроэнергетическая система и энергосистема Центральной Азии, которая была связана с Республикой Таджикистан, со временем стала фрагментированной. Электроэнергетический сектор экономики страны столкнулся с важными проблемами дефицита мощности, введением ограничений на отпуск электроэнергии для всех групп потребителей, ненадежной работой инфраструктуры, физическим износом оборудования электростанций и др. Среди республик бывшего Советского Союза после Российской Федерации наибольшим потенциалом развития гидроэнергетики обладает Республика Таджикистан.

По мнению автора, тарифы, действующие на рынке электроэнергии Республики Таджикистан, не могут способствовать обеспечению полной экономической самостоятельности субъектов, действующих на этом рынке, и эффективной работе системы электроснабжения. Их установленный уровень не позволяет покрыть все расходы субъектов рынка. В действующей системе тарифного регулирования электроэнергии существует взаимное обеспечение поставок между субъектами. При этом под взаимном обеспечении понимается дискриминация одной группы потребителей электроэнергии за счет другой группы, что, например, проявляется в виде установления цены на уровне ниже себестоимости для населения и более высокая цена для других потребителей.

Анализ современного состояния электроэнергетической отрасли по формированию рынка сбыта электроэнергии показал, что в электроэнергетической системе Республики Таджикистан действуют два субъекта рынка - ОАХК «Барки Тоджик» и ОАО «Памирская энергетическая компания» как интегрированные компании, без внедрения элементов рынка и конкуренции. После реструктуризации ОАХК «Барки Таджики» на рынке появились два новых субъекта – ОАО «Электрические сети» и ОАО «Распределительные электрические сети», но взаимоотношения субъектов рынка, а также их отношения с потребителями электроэнергии еще не получили четкого определения. С развитием этих субъектов и внедрением в их деятельность элементов рынка и конкуренции возникает необходимость разработки соответствующих документов для оформления их деловых отношений.

В диссертации автор подтверждает, что, несмотря на проведенные реформы, сегодня на рынке сбыта электроэнергии наблюдается сложная ситуация. Наличие острых и нерешаемых проблем, таких как неуплата потребителями стоимости электроэнергии (дебиторская задолженность), высокий уровень кредиторской задолженности, потери электроэнергии, являются основными симптомами текущего состояния рынка сбыта электроэнергии в стране. Информация о дебиторской задолженности ОАХК «Барки Тоджик» приведена в таблице 1.

Таблица 1. – Дебиторская задолженность ОАХК «Барки Тоджик», тыс. сомони

Вид кредиторской задолженности	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Счета к получению за электроэнергию	727375	862104	974402	1163286	1473102	1720968	2131542	2799297
Счета к получению за тепло	7871	10626	11224	16230	18217	29017	43060	41987
Счета к получению за услуги	4795	2423	3418	2038	3135	5398	4955	6040
Прочая задолженность	574	352	324	387	1305	196	15	-
Резерв по сомнительным долгам	(379616)	(464677)	(569091)	(637888)	(850303)	(932773)	(1201834)	(1613391)
Ҳамагӣ карздориҳо	360999	410828	420277	544053	645456	822806	977738	1233933

Источник: разработка автора на основе информации ОАХК «Барки Тоджик»

Дебиторская задолженность ОАХК «Барки Тоджик» ежегодно увеличивалась в течение анализируемого периода и по состоянию на 1 января 2022 года по сравнению с 1 января 2015 года увеличилась в 4,5 раза, а темпы ее роста увеличивались в среднем на 119,5% ежегодно.

Дебиторская задолженность компании в связи с неуплатой платы за электроэнергию на 1 января 2022 г. увеличилась в 3,8 раза по сравнению с 1 января 2015 г., а средний темп роста неуплаты платы за электроэнергию за анализируемый период составил 121,3%.

Еще одной проблемой, негативно влияющей на финансовое положение ОАХК «Барки Тоджик», является наличие кредиторской задолженности (таблица 2).

Кредиторская задолженность ОАХК «Барки Тоджик» в период 2015-2022 годов имеет тенденцию к увеличению с каждым годом. При этом их общая сумма на 1 января 2022 года в 5,2 раза выше, чем на 1 января 2015 года. В составе кредиторской задолженности предприятия наибольший удельный вес составляют краткосрочные долги, состояние отдельных их видов на 1 января 2022 года следующее: счета по оплате платы за проданную электроэнергию - 5656542 тыс. сомони (80,9%), счета на оплату оборудования - 643451 тыс. сомони (9,2%), счета на

оплату строительных работ – 365897 тыс. сомони. сомони (5,2%), счета по оплате товаров и услуг - 326497 тыс. сомони (4,7%). Долгосрочная кредиторская задолженность полностью погашена на 1 января 2022 года.

Таблица 2. – Состав кредиторской задолженности ОАХК «Барки Тоджик», тыс. сомони

Вид кредиторской задолженности	01.01.2015	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022
Счета к оплате за электроэнергию	641957	1056050	1437279	1856151	2399050	3098183	4301628	5656542
Счета к оплате за услуги	651045	254908	175363	187795	218273	380061	792585	326497
Счета коплате за оборудования	12377	94702	43559	84735	385287	244250	367869	643451
Счета коплате строительных работ	4754	25299	6228	6131	9437	21152	128912	365897
Прочие счета к оплате	25083	2883	3847	3912	4640	1878	2418	1301
Всего краткосрочная задолженность	1335216	1433842	1666276	2138724	3016687	3745524	5593412	6993688
Счета к оплате от ТЭЦ Душанбе-2	-	-	-	905479	905479	905479	905479	-
Счета к оплате за основные средства от ТВЕА	-	-	15408	6670	-	-	-	-
Всего долгосрочная задолженность	-	-	15408	912149	905479	905479	905479	-
Всего кредиторская задолженность	1335216	1433842	1681684	3050873	3922166	4651003	6498891	6993688

Источник: разработка автора на основе информации ОАХК «Барки Тоджик»

По мнению автора, строгий контроль за использованием электроэнергии на крупных предприятиях и установка современных электронных интеллектуальных счетчиков на промышленных предприятиях и у населения считается одним из факторов повышения уровня собираемости количества проданной электроэнергии.

Реструктуризация ОАХК «Барки Тоджик» и создание на ее базе новых субъектов рынка должны были решить задачи реформ и развития конкуренции на рынке сбыта электроэнергии, но не помогли добиться должных результатов. Бизнес-среда и адекватная рыночная инфраструктура электроэнергетики не сформированы.

По мнению автора, необходимо использовать и развивать различные бизнес-модели, способствующие рыночному развитию на рынке сбыта электроэнергии. Изучение зарубежного опыта формирования и развития рынка сбыта электроэнергии свидетельствует о том, что внедрение элементов корпоративного управления в систему управления субъектами рынка сбыта электроэнергии и эффективное управление электроэнергетическими ресурсами считаются гарантией развития этой отрасли в сторону рыночных отношений. Также ликвидация субъектов, работающих на монопольных условиях, может способствовать решению насущных проблем рынка электроэнергии. Современная модель, применяемая в функционировании и управлении субъектами рынка сбыта электроэнергии, требует большего внимания к финансово-экономическим аспектам, поскольку, как подтверждает авторское исследование, большинство факторов, вызывающих острые проблемы отрасли, наблюдаются именно в нарушенной экономико-финансовой системе и ее управление.

Согласно новой структуре, на рынке сбыта электроэнергии Республики Таджикистан действуют несколько субъектов, каждому из которых поручено выполнение определенной задачи (рисунок 3).

Исследовав деятельность основных субъектов рынка электроэнергии (ОАХК «Барки Тоджик», ОАО «Электрические сети», ОАО «Распределительные электрические сети») в новой структуре рынка сбыта электроэнергии, можно подтвердить, что они выполняют функции как технологической (технической) инфраструктуры, так коммерческой. Если рассматривать рынок сбыта

электроэнергии как вертикально интегрированную структуру, включающую в себя цепочку производства и передачи электроэнергии по сетевой инфраструктуре и ее непосредственную продажу, то именно электрораспределительные (сбытовые) компании доставляют электроэнергию до конечного потребителя и несут бремя кредитов, получают информацию непосредственно от потребителей о качестве и условиях электроснабжения и тем самым подготавливают ценовые предложения для потребителей.

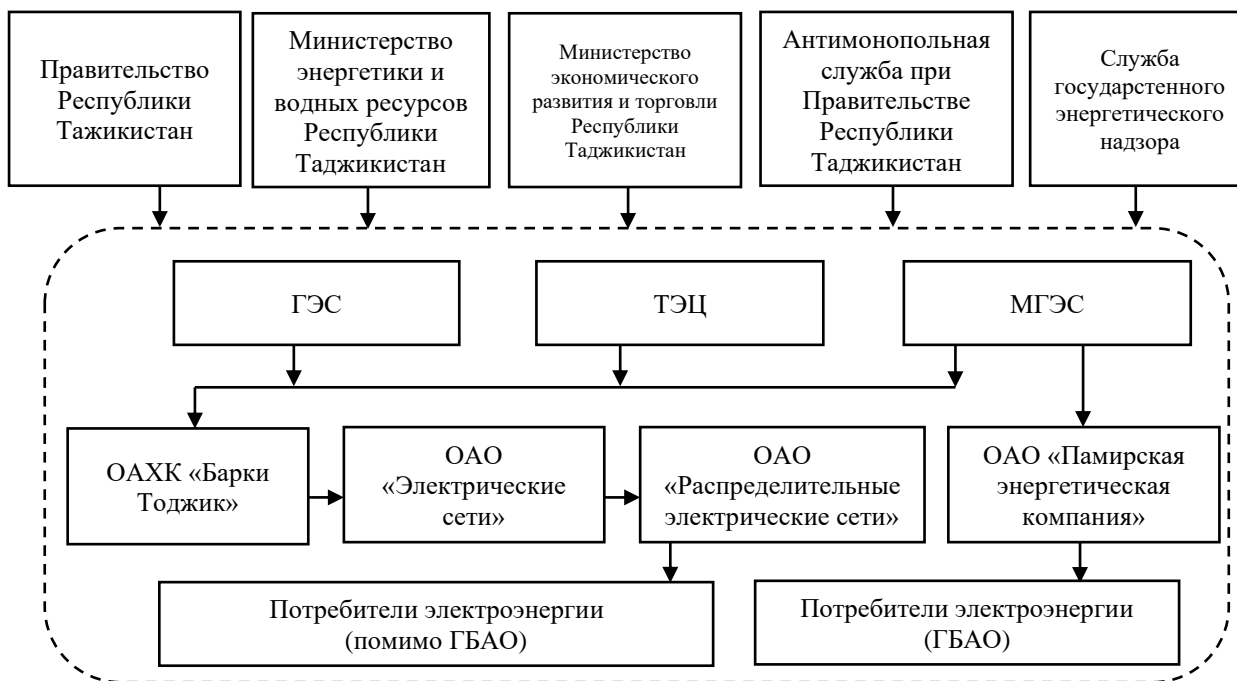

Рисунок 3. – Новая структура рынка сбыта электроэнергии в Республике Таджикистан
Источник: разработка автора

Предприятие, реализующее электроэнергию, должно гарантировать доставку электроэнергии для всех потребителей, то есть выступает гарантирующим поставщиком на рынке. Источником дохода поставщика-гаранта является утверждаемая регулирующими органами цена, которая заранее определена в рамках тарифов и позволяет покрыть необходимые расходы по обслуживанию потребителей, а также расходы по сомнительным долгам, возникающим в связи с неуплатой счетов за электроэнергию.

Анализ хозяйственной деятельности и консолидированной финансовой отчетности ОАХК «Барки Тоджик» показывает, что финансовое положение и финансовые результаты компании, ее дочерних предприятий и филиалов вызывают тревогу. Доказательством правильности мнения автора является аудит финансовой отчетности компании за период с 1 января по 31 декабря 2020 года. По результатам данной проверки, проведенной аудиторами аудиторской организации ЗАО «БДО Армения», 15 июля 2021 года подготовлено условно-положительное аудиторское заключение (с пояснениями). В качестве основания для формулирования заключения с пояснениями аудиторы сослались на несовершенство системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности, действия общества (и его дочерних предприятий) по признанию доходов, дебиторской задолженности и полученных авансов за поставку электроэнергии.

Аудиторы также отметили в аудиторском отчете важные неопределенности, связанные с непрерывной деятельностью компании. Обратили внимание на то, что

ОАХК «Барки Тоджик» в 2020 году понесен убыток на сумму 6,59 млрд. сомони (в 2019 году – 5,67 млрд. сомони), а по состоянию на 1 января 2021 года превышение обязательства компании по отношению к ее активам составляет 10,6 млрд. сомони. (на 1 января 2020 года – 9,0 млрд. сомони). Эти события или условия, наряду с другими существующими проблемами, указывают на наличие значительной неопределенности, которая может вызвать серьезные сомнения в способности компании продолжать свою деятельность в обозримом будущем.

По мнению автора, экономика Республики Таджикистан, в том числе ее электроэнергетика, подвержена влиянию различных экономических, политических, социальных, правовых и законодательных рисков. Опыт рынка сбыта электроэнергии показывает, что реальные и возможные финансовые проблемы наряду с повышением уровня возможных рисков, характерных для инвестиционной и деловой среды в стране, могут оказывать негативное влияние на состояние национальной экономики, в том числе инвестиционной и деловой среды на этом рынке. Дальнейшее направление развития рынка сбыта электроэнергии в стране во многом зависит от государственных мер экономической политики, налогообложения и денежно-кредитной политики, а также изменения нормативно-правовой базы в сфере ведения бизнеса. Возможные реформы в политике установления тарифов на электроэнергию, покрытия долгов государственных предприятий, реструктуризации деятельности оптового рынка электроэнергии и реализации мер по стимулированию конкуренции на оптовом рынке могут оказать существенное влияние на деятельность субъектов рынка сбыта электроэнергии.

В диссертации автор отмечает, что страны Центрально-Азиатского региона имеют необходимые основания для усиления интеграции на рынке электроэнергии и дальнейшего формирования общего рынка электроэнергии, что может стать важным фактором устойчивого развития экономики этих стран. Крупные проекты, разрабатываемые и реализуемые в области гидроэнергетики, делают проблематичным вопрос создания регионального рынка сбыта электроэнергии в Центральной Азии. Перспектива показывает, что в ближайшем будущем страны Центрально-Азиатского региона будут иметь избыток электроэнергии и смогут продавать ее другим соседним странам – Афганистану и Пакистану. Однако в этом случае им грозит конфликт интересов в борьбе за потребителя. Поэтому для предотвращения подобного конфликта интересов на региональном рынке сбыта электроэнергии в Центральной Азии необходимо запустить в регионе проект, аналогичный скандинавской бирже «Норд Пул». Деятельность этой биржи может способствовать выгодной продаже излишков электроэнергии, произведенной в отдельных странах региона.

В третьей главе – «Перспективы развития национального рынка реализации электроэнергии в Республике Таджикистан» обсужаются вопросы развития национального рынка сбыта электроэнергии на основе использования малых источников производства электроэнергии и возможности реализации инноваций, а также развитие национального рынка сбыта электроэнергии в условиях изменения климата и процессов глобализации экономических отношений.

По мнению автора, выбор стратегических направлений реформирования системы электрообеспечения является одной из важнейших проблем в Республике Таджикистан, и ее грамотное решение положительно влияет на развитие всех социально-экономических отраслей страны. В последние годы в правительственных и научных кругах ведется много дискуссий о будущем отечественной

электроэнергетики, что не случайно. Эффективная эксплуатация объектов электроэнергетики и стабильное развитие рынка сбыта электроэнергии всегда выступают одной из важнейших основ и условий общего развития национальной экономики и отдельных его отраслей. В свою очередь, состояние национальной экономики оказывает обратное влияние на состояние рынка электроэнергии. Острые проблемы на рынке сбыта электроэнергии в стране обусловили повышенное внимание в последние годы к вопросам выбора стратегических направлений реформирования электроэнергетической системы страны. Однако, несмотря на их широкое обсуждение как в научных кругах, так и в государственных структурах, единой позиции относительно необходимости и целесообразности реструктуризации рынка сбыта электроэнергии не сформировалось. До сих пор не решен вопрос определения места и роли органов государственного управления в процессе реформирования рынка сбыта электроэнергии и установления степени их ответственности. Поэтому остаются проблемными вопросы, связанные с обеспечением населения и экономических субъектов электроэнергией в различных районах страны, особенно в горных.

Авторский анализ показывает, что развитие производства электроэнергии в стране за счет малых гидроэлектростанций (МГЭС) способствует децентрализации электроэнергетической системы и рынка сбыта электроэнергии. Децентрализация рынка позволяет решать задачи электроснабжения населения, экономических субъектов и социальных объектов в труднодоступных и горных районах и при этом комплексно рассматривать экономические, экологические и социальные вопросы.

По мнению автора, с точки зрения финансирования и затрат эффективным считается строительство МГЭС, которое будет возводиться на базе уже существующих гидротехнических сооружений. Наличие инфраструктуры значительно снижает затраты, ускоряет процесс строительства и повышает его эффективность. Поэтому решение о вводе в эксплуатацию и восстановлении ранее построенных и до сих пор выведенных из эксплуатации МГЭС является экономически приемлемым.

Автор отмечает, что выход малых субъектов на национальный рынок сбыта электроэнергии не создает конкурентных проблем для крупных АЭС и других производителей электроэнергии. Реальная мощность производства электроэнергии не может удовлетворить потребности населения и социально-экономических потребителей. Также в связи с тем, что цена на электроэнергию в стране регулируется государством, МГЭС не может влиять на формирование конкурентоспособных цен. Таким образом, отсутствуют конкурентные препятствия для формирования и деятельности субъектов малого бизнеса на рынке сбыта электроэнергии.

Крупные субъекты рынка сбыта электроэнергии не теряют своих позиций на рынке. Даже если они потеряют долю своих потребителей, это не оставляет никаких оснований для того, чтобы не продавать произведенную ими электроэнергию, только благодаря этому в какой-то мере будет смягчена проблема дефицита электроэнергии. С появлением малых предприятий на рынке сбыта электроэнергии у крупных производителей электроэнергии появляется мотивация и стимул к использованию все более энергоэффективных технологий производства электроэнергии. Крупные производители электроэнергии обслуживают города и крупные промышленные предприятия и мотивированы на их развитие, в связи с появлением в крупных городах промышленных предприятий и новых социальных

объектов спрос на электроэнергию возрастает. Развитие малых предприятий способствует переходу от существующих технологий производства и передачи электроэнергии к автоматическим технологиям в электроэнергетике и созданию новых рабочих мест в отдаленных районах. Для развития рынка электроэнергии с использованием источников малой генерации необходимо предоставление государством экономических и административных льгот.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года в целях решения задач в рамках стратегических приоритетов предусмотрена реализация мероприятий в направлении развития электроэнергетики на основе диверсификации для нормализации сезонных различий в электроэнергии производства, в том числе с использованием возобновляемых источников, стимулирование инновационной деятельности и повышение эффективности научно-исследовательской работы. Используя инновации и учитывая современные требования и финансовые возможности развития рынка сбыта электроэнергии, в этот период необходимо продолжение программы строительства МГЭС в рамках диверсификации источников генерации и их форм собственности, обеспечивающих финансовое оздоровление электроэнергетической системы на основе повышения платежной дисциплины, обновления структуры электроэнергетики, правильной ценовой политики на рынке сбыта электроэнергии, реализации мероприятий по энергосбережению и повышению эффективности использования электроэнергии во всех отраслях национальной экономики. Внедрение инноваций может иметь большое значение в решении вопросов диверсификации источников генерации электроэнергии на основе строительства тепловых электростанций (уголь) и развития угледобывающей промышленности, реализация проектов, направленных на снижение потерь электроэнергии и повышение эффективности использования энергетических ресурсов.

Мировой опыт внедрения инноваций в сфере электроэнергетики показывает, что одним из важных направлений инновационного развития в области электроэнергетики является распределенная электроэнергетическая система. В первую очередь это касается вопросов производства и реализации электроэнергии. Обеспечение возможности самостоятельного производства электроэнергии для собственных нужд, возможность реализации излишков электроэнергии другим участникам рынка являются основными преимуществами распределенной системы электроснабжения. Опыт зарубежных стран в области электроэнергетики показывает, что в распределенную электроэнергетическую систему в основном входят объекты, работающие на основе возобновляемых источников энергии.

Для Республики Таджикистан развитие рынка электроэнергии, повышение эффективности электроэнергетики, комплексное внедрение возобновляемых источников выработки электроэнергии являются первыми условиями стремительного развития промышленности, сельского хозяйства, других отраслей экономики, повышения уровня жизни населения страны. Для развития рынка сбыта электроэнергии с использованием возможностей распределенной системы электроснабжения важным считается создание интеллектуальных сетей (smart-grid). Технологии Smart-grid позволяют совмещать разные технологии производства и хранения электроэнергии, способствуют повышению надежности и безопасности электроснабжения, дают потребителям - владельцам собственных средств производства и хранения электроэнергии возможность продавать избыточную электроэнергию, произведенной в малых источниках, управлять спросом на

электроэнергию, что, в свою очередь, приводит к оптимизации электрических нагрузок и может снизить спрос на новые мощности, которые еще не доступны.

Анализ условий внедрения инноваций и распределенной электроэнергетической системы в мировом масштабе и предпосылок для ее внедрения в Республике Таджикистан показал, что существует ряд проблем и препятствий для инновационного развития рынка сбыта электроэнергии. На наш взгляд, для их устранения существующие механизмы следует дополнить следующими мерами:

- обеспечение финансирования научных исследований по созданию технологически сложной продукции (ветряные турбины, солнечные батареи, технологии smart-grid), стимулирование строительства лабораторий и научно-исследовательских центров, где осуществляется кооперация производителей и научных учреждений, обеспечивается апробация научно-исследовательских разработок;

- стимулирование импорта инновационного оборудования, запуск производства солнечных батарей в стране, оказание финансовой помощи, бюджетных кредитов и поддержка отечественного производства инновационного оборудования для внедрения возобновляемых источников генерации электроэнергии;

- осуществление сбалансированного развития всех инновационных направлений в национальной электроэнергетике (возобновляемые источники генерации электроэнергии, традиционные технологии распределенной генерации электроэнергии, интеллектуальные сети) за счет реализации проектов с возможностью использования различных технологий.

Реализация этих мер позволит реализовать комплексную политику инновационного развития распределенной электроэнергетики в стране.

В диссертации автор отмечает, что на сегодняшний день экология и решение экологических проблем утвердились в качестве одного из приоритетных направлений развития экономики в большинстве стран мира, в том числе и в Республике Таджикистан. Глобальная проблема изменения климата занимает особое место в списке актуальных экологических проблем человечества. В условиях глобализации и экономической интеграции Республики Таджикистан продажа электроэнергии соседним странам является одним из действий, влияющих на развитие рынка электроэнергии. При реализации межрегионального проекта CASA-1000 будут созданы благоприятные условия для совершенствования системы электропередачи и стимулирования соседних стран к укреплению региональных экономических связей.

По мнению автора, на сегодняшний день одним из важных направлений государственной политики в области электроэнергетики и развития рынка электроэнергии является создание необходимых условий для привлечения частных инвестиций, в том числе иностранного капитала, для строительства автономных электростанций с использованием современных технологий и возобновляемые источники выработки электроэнергии. Это позволяет субъектам рынка электроэнергии развиваться и вносить ценный вклад в обеспечение энергетической независимости, что является одной из стратегических целей развития Республики Таджикистан.

Наряду со стремительным развитием производственно-технических мощностей и увеличением других электроэнергетических возможностей, а также важными факторами эффективности деятельности субъектов рынка сбыта электроэнергии являются снижение себестоимости электроэнергии, реализация мероприятий для повышения уровня безопасности и надежности системы электроснабжения, а также предотвращения потерь в процессах электроснабжения и учета социального положения населения при взимании платы за использованную электроэнергию. Для осуществления этих мероприятий необходимо создать совершенный рынок сбыта электроэнергии, иначе только техническое развитие отрасли без проведения экономических реформ не принесет ожидаемых результатов.

Таким образом, модель развития рынка сбыта электроэнергии в Республике Таджикистан с учетом существующей структуры электроэнергетики принимает вид, изображенный на рисунке 4.

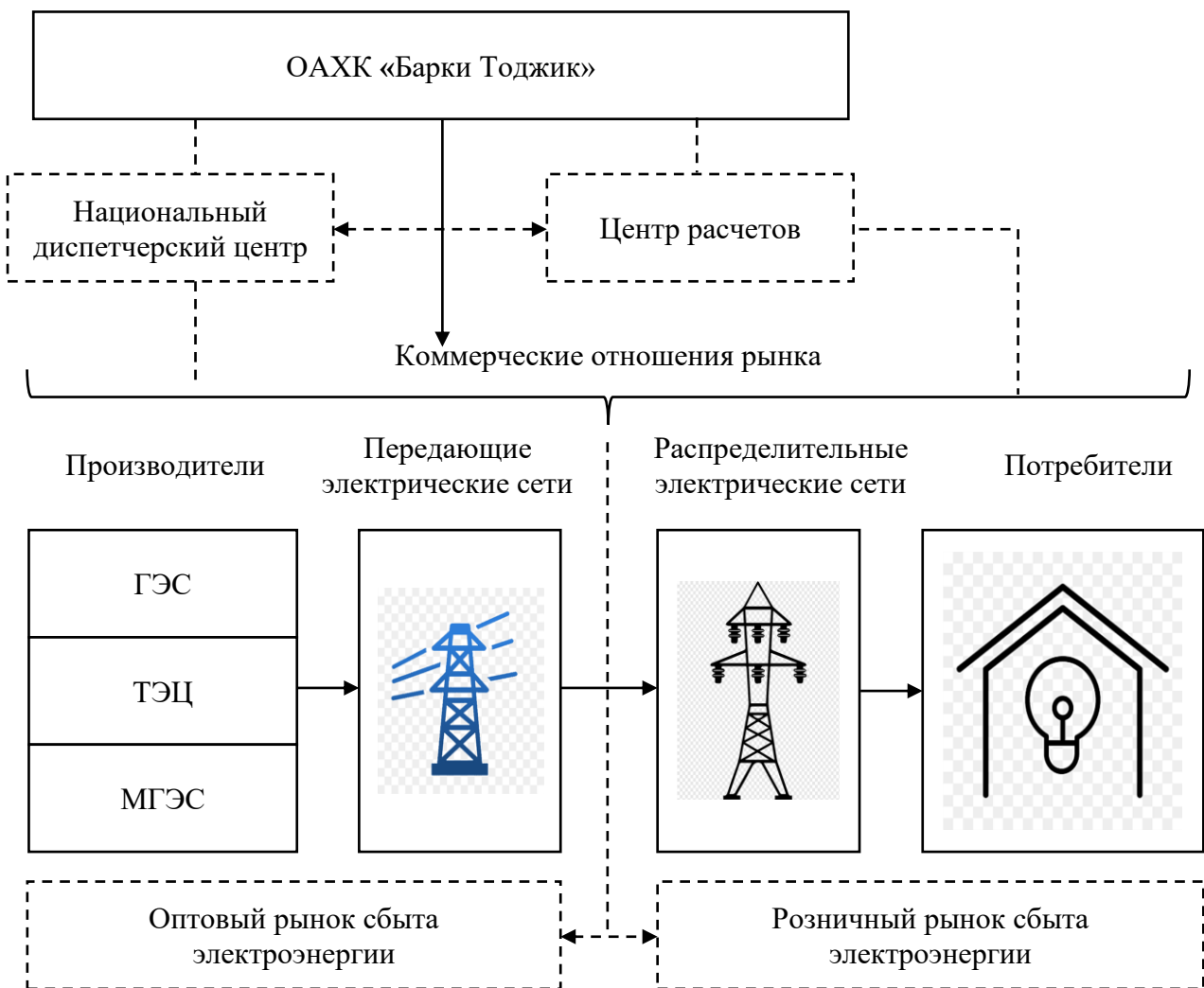

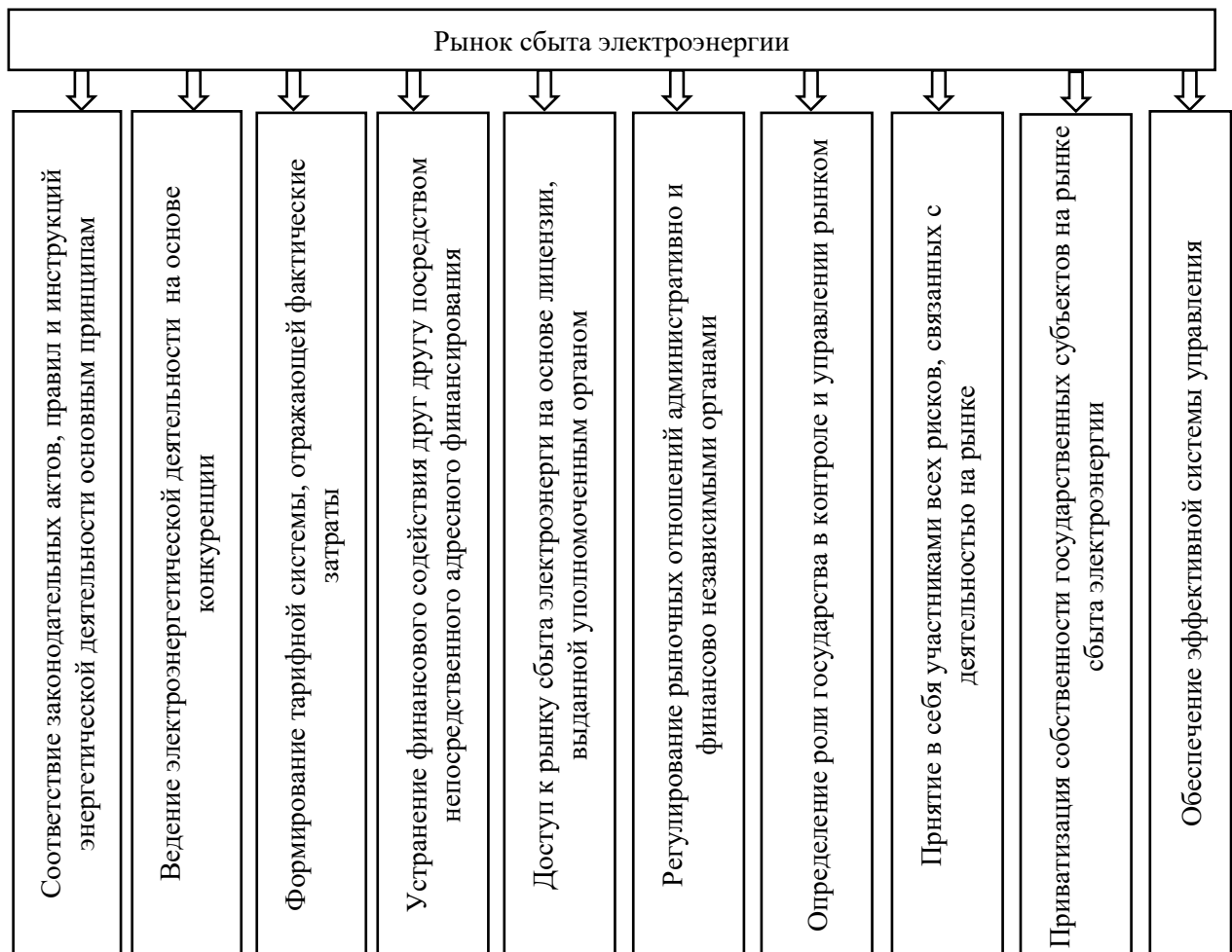
Рисунок 4. – Структурная модель развития рынка сбыта электроэнергии

Источник: разработка автора

В разработанной нами модели описана примерная структура современного состояния электроэнергетической системы Республики Таджикистан, показаны субъекты рынка сбыта электроэнергии и взаимосвязи между ними. Однако, несмотря на то, что на рынке сбыта электроэнергии действует несколько субъектов, причем часть из них является самостоятельными, до сих пор не разработаны

стандарты или общие правила, приемлемые для каждого из них. Кроме того, не определен орган регулирования, обеспечивающий функционирование рыночных отношений внутри основных субъектов рынка сбыта электроэнергии (производители, перевозчики, продавцы и потребители электроэнергии) и между ними. Регулирующий орган, действующий на сегодняшний день в электроэнергетической системе страны, ОАХК «Барки Тоджик» с его правовым и рыночным положением не в состоянии внедрить механизм полноценной конкуренции на рынке сбыта электроэнергии. По мнению автора, в содержание модели развития рынка сбыта электроэнергии должны входить принципы, изображенные на рисунке 5.

Рисунок 5. – Содержание модели развития рынка сбыта электроэнергии

Источник: разработка автора

Рынок сбыта электроэнергии, по предложению автора, должен формироваться с участием государства и на принципах конкуренции, а основы его функционирования должны определяться законодательством. В результате реализации авторского предложения будет отменена монополия в вертикально-интегрированных компаниях и необходимость прямого участия государства на рынке электроэнергии. В дальнейшем внутренний рынок сбыта электроэнергии будет развиваться до открытого уровня, связанного с региональными и глобальными внешними рынками.

Одним из основных требований внутреннего рынка сбыта электроэнергии является отделение передачи и распределения электроэнергии от ее производства, поставки и реализации. Согласно предлагаемым требованиям, операторы

передающих и распределительных сетей должны действовать отдельно с точки зрения права, управления и бухгалтерского учета. Операторы Национального диспетчерского центра электроэнергетики и Центра расчетов будут созданы как независимые лица. Если они действуют как дочерние предприятия вертикально интегрированных компаний, то они имеют право принимать самостоятельные решения.

Поскольку, согласно предлагаемой модели, предприятия-производители электроэнергии не имеют монопольных прав, для обеспечения потребителей электроэнергией они работают в конкурентных условиях и продают свой товар - электроэнергию по ценам, установленным на рынке. Эти предприятия не зависят от сетей передачи и распределения электроэнергии, которые являются монопольными субъектами. Регулирующий орган и другие соответствующие государственные органы, занимающиеся регулированием рынка, несут ответственность за реальную конкуренцию на рынке сбыта электроэнергии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основные научные результаты диссертации

Проведенное исследование позволило разработать ряд теоретических положений, рекомендаций и практических предложений по формированию и развитию рынка сбыта электроэнергии. Среди наиболее важных выводов, сделанных по результатам исследования, можно выделить следующие:

1. В результате анализа этапов развития рынков сбыта электроэнергии, исследования литературы и практического изучения деятельности субъектов рынка сбыта электроэнергии нами подтверждено, что для правильной организации деятельности субъектов в рынок сбыта электроэнергии, прежде всего, необходимо разобраться в сущности понятий, относящихся к этому рынку. Поэтому мы рассмотрели рынок сбыта электроэнергии как один из видов товарного рынка, подчиняющийся общим законам рыночной экономики. При этом нами выявлен и исследован ряд свойств электроэнергии как товара, которые необходимо учитывать при организации рынка сбыта электроэнергии [2-А; 13-А; 14-А].

2. Для правильного осуществления деятельности субъектов рынка важно понимать особенности, преимущества, структуру и функции рынка, а также оценивать эффективность рынка сбыта электроэнергии, определять понятийную основу деятельности на этом рынке. В результате нашего исследования мы определили, что в зависимости от свойств электроэнергии и с учетом социально-экономической значимости электроэнергии процесс формирования рынка сбыта электроэнергии отличается от процессов формирования других рынков. Рынок сбыта электроэнергии в большинстве стран находится под контролем государства и развивается за счет реформ в секторе. Именно при инициативе и непосредственном участии государства на рынке сбыта электроэнергии вводятся конкурентные отношения [2-А; 3-А; 14-А; 19-А].

3. Изучение зарубежного опыта рынков сбыта электроэнергии показало, что на сегодняшний день структурные изменения в сфере электроэнергетики стали общемировой тенденцией не только в развитых, но и в ряде развивающихся стран. Прямые методы регулирования не создают достаточных стимулов для развития рынка сбыта электроэнергии. В связи с этим в зарубежных странах наблюдается тенденция к ограничению прямого государственного регулирования рынка электроэнергии, и большое внимание уделяется использованию рыночных методов

косвенного регулирования тарифов. Подтверждается, что на сегодняшний день для проведения комплексных и эффективных реформ в электроэнергетической системе Республики Таджикистан изучение зарубежного опыта формирования и развития рынка сбыта электроэнергии имеет большое теоретическое и практическое значение [4-А; 6-А; 18-А].

4. В целях обеспечения национальных целей экономического и социального развития в рыночных условиях, защиты потребителей от монополии компаний, доминирующих на рынке сбыта электроэнергии, и реализации стратегических мер в направлении энергетической безопасности страны, Правительство Республики Таджикистан взяло на себя задачи регулирования и контроля на рынке сбыта электроэнергии. Контроль за соблюдением общих правил деятельности всех участников рынка сбыта электрической энергии осуществляется через функции государственного регулирования. Изучение природных условий показывает, что основным направлением развития электроэнергетики в Республике Таджикистан является использование энергии воды. Большая часть проблем в национальной электроэнергетической системе будет решена за счет разделения компаний-монополистов электроэнергетики и внедрения в их систему управления методов корпоративного управления. В этом плане хорошие результаты дал опыт выделения электроэнергетической системы Горного Бадахшана из единой электроэнергетической системы страны [1-А; 9-А; 17-А; 20-А].

5. На сегодняшний день в сфере электроэнергетики Республики Таджикистан наблюдается сложная организационно-структурная ситуация. Хотя реформирование электроэнергетической системы продолжалось все годы независимости, рынок сбыта электроэнергии, отвечающий требованиям новых экономических отношений и способствующий достижению целей экономического и социального развития страны, еще не сформирован. Как указано в Национальной стратегии развития Таджикистана на период до 2030 года, Правительство Республики Таджикистан намерено к 2030 году провести реформы в сфере электроэнергетики и обеспечить реализацию механизмов конкуренции на рынке сбыта электроэнергии [5- А; 17-А; 18-А].

6. В современных условиях экономического развития, что связано с расширением международных экономических связей и глобализацией экономики, процесс интеграции национальных и региональных электроэнергетических систем имеет объективную характеристику и свидетельствует о тенденции глобализации рынка сбыта электроэнергии. Основное преимущество интеграции региональных электроэнергетических систем выражается, прежде всего, в том, что именно уровень развития субъектов рынка сбыта электроэнергии и их технологическое развитие определяет промышленный потенциал развития отдельных стран региона. В настоящее время в процессе формирования региональных рынков сбыта электроэнергии возникают определенные проблемы, характерные для Центрально-Азиатского региона. Одной из таких проблем является напряженная политическая ситуация между отдельными странами, в том числе напряженные отношения между Кыргызской Республикой и соседними странами в последние годы. Однако эти препятствия постепенно преодолеваются совместными усилиями руководителей республик Таджикистан и Узбекистан [4-А; 6-А; 10-А; 21-А].

7. В Республике Таджикистан перспективны развития энергетического сектора и рынка сбыта электроэнергии на основе использования относительно дешевых и экологически безопасных водных ресурсов являются обнадеживающими.

Это крайне важно с точки зрения регионального и глобального вклада страны в снижение экологической нагрузки на природную среду, снижение объемов выбросов углекислого газа и негативного влияния изменения климата на природу. Строительство и использование источников малой энергетики, в том числе МГЭС, может внести важный вклад в достижение первой стратегической цели Республики Таджикистан - энергетической независимости [1-А; 7-А; 10-А; 20-А; 21-А].

8. Инновации положительно сказываются на развитии всех сфер национальной экономики, в том числе рынка сбыта электроэнергии. Как направление повышения конкурентоспособности субъектов этого рынка они способствуют увеличению объемов производства электроэнергии, снижению ее себестоимости, уменьшению потерь и повышению эффективности деятельности при производстве, распределении и реализации электроэнергии. Сегодня отрасль электроэнергетики Республики Таджикистан нуждается во внедрении отечественных и зарубежных научно-технических достижений, новых эффективных технологий производства и использования электроэнергии. Одним из важных направлений инновационного развития рынка сбыта электроэнергии является распределенная (децентрализованная) система электроснабжения. Распределенная электроэнергетическая система в первую очередь охватывает вопросы производства и поставки электроэнергии [8-А; 17-А; 19-А; 22-А].

9. Для развития рынка электроэнергии с использованием возможностей распределенной системы электроснабжения важным считается создание интеллектуальных сетей (smart-grid). Стимулирование крупных проектов с использованием различных видов возобновляемых источников энергии и объектов традиционной энергетики, объединенных интеллектуальными сетями, позволит не только повысить эффективность электроэнергетической системы, но и развить рынок сбыта электроэнергии за счет внедрения инноваций и использования возобновляемых источников энергии и распределенной электроэнергетической системы [4-А; 12-А; 19-А].

10. В процессе реформ для создания благоприятных условий и развития конкурентного предпринимательства на рынке сбыта электроэнергии предпринято множество мер, но, как показало наше исследование, их недостаточно. В условиях изменения климата, глобализации экономики и экономической интеграции Республики Таджикистан с экономиками стран Центральной Азии экспорт электроэнергии является одним из действий, влияющих на развитие рынка электроэнергии. Переход к конкурентному рынку электроэнергии должен осуществляться по модели, апробированной в международной практике. Разработана модель развития рынка сбыта электроэнергии с учетом существующей структуры электроэнергетики страны, которая описывает примерную структуру современного состояния электроэнергетической системы Республики Таджикистан и показывает субъекты рынок сбыта электроэнергии и их взаимосвязь. [12-А; 13-А; 17-А; 19-А].

Рекомендации по практическому использованию результатов

1. Необходимо выделить из состава субъектов естественных монополий отдельные виды услуг, а участникам, вновь выходящим на рынок сбыта электроэнергии, обеспечить условия для конкурентной деятельности. С внедрением элементов конкуренции возникает необходимость организации рынка сбыта электроэнергии в той или иной форме. Поэтому модели организации рынка сбыта электроэнергии в отдельных странах зависят от свойств электроэнергии и ее

значения в экономике страны. При этом следует учитывать экономические, природные и социальные особенности каждой страны.

2. Переход Республики Таджикистан к рыночным отношениям обусловил необходимость проведения структурных реформ на рынке сбыта электроэнергии. Для восстановления электроэнергетической системы Республики Таджикистан целесообразно использовать положительные стороны зарубежного опыта развития рынка сбыта электроэнергии.

3. После реструктуризации ОАХК «Барки Тоджик» на национальном рынке сбыта электроэнергии появились два новых субъекта – ОАО «Электрические сети» и ОАО «Распределительные электрические сети», но взаимоотношения этих субъектов, а также их отношения с потребителями электроэнергии до сих пор четко не определены. Сегодня необходимо разработать соответствующие документы для оформления их деловых отношений. Среди стран Центральной Азии и соседних регионов для восстановления и стабилизации экономического развития и регионального сотрудничества рекомендуется усилить интеграцию региональной экономики за счет увеличения торговли электроэнергией.

4. Значение МГЭС для населения и экономических субъектов отдаленных и горных районов страны значительно, т.к. затраты на строительство и эксплуатацию МГЭС относительно невелики по сравнению с затратами на крупные и средние электростанции. Для развития рынка электроэнергии с использованием источников малой генерации необходимо обеспечить экономическое, налоговое и административное стимулирование со стороны государства. Обеспечение возможности самостоятельного производства электроэнергии для собственных нужд, возможность реализации излишков электроэнергии другим участникам рынка – основные преимущества распределенной системы электроснабжения, которые сегодня должны быть внедрены на рынке сбыта электроэнергии.

5. До сих пор не достигнута прозрачность и эффективность рынка сбыта электроэнергии, что является одной из важных целей реформирования отечественной электроэнергетики. Внедрение инноваций и использование возобновляемых источников генерации электроэнергии рекомендуется как один из факторов развития рынка сбыта электроэнергии на основе внедрения распределенной системы электроснабжения.

6. По нашему мнению, рынок сбыта электроэнергии должен формироваться с участием государства и на принципах конкуренции, а основы его функционирования должны определяться законодательством. В результате реализации нашего предложения будет устранена монополия вертикально-интегрированных компаний и необходимость прямого участия государства на рынке электроэнергии.

СПИСОК ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

А) Публикации в изданиях, включенных в Перечень рецензируемых научных журналов, рекомендуемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-А]. Бобохонова, Ш.Х. Рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз манбаъҳои хурди тавлиди нерӯ / Ш.Х. Бобохонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. - № 1 (44). – С. 103-112

[2-А]. Бобохонова, Ш.Х. Тачрибаи хориҷии ислоҳоти бозори савдои нерӯи барқ [Матн] / Ш.Х. Бобохонова // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. - № 1 (35). – С. 126-132

[3-А]. Бобохонова, Ш.Х. Муҳити тиҷоратии фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 1 (60). – С. 115-122

[4-А]. Бобохонова, Ш.Х. Таҳлили имконияти ташкили бозори электроэнергетикии минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ [Матн] / Ш.Х. Бобохонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. - № 2. – С. 378-386

[5-А]. Бобохонова, Ш.Х. Асосҳои концептуалии амалкунии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев, Ш.Х. Бобохонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. - № 2. – С. 52-59

[6-А]. Бобохонова, Ш.Х. Заминаҳо ва хусусиятҳои ташаккули бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ [Матн] / Ш.Х. Бобохонова // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2022. - № 1. – С. 142-152

[7-А]. Бобохонова, Ш.Х. Эффективность применения низкопотенциальных возобновляемых источников энергии в странах центрально-азиатского региона [Текст] / А.С. Джафаров, З.В. Кобули, Ш.Х. Бобохонова, Х.И. Каюмова // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2020. - № 3 (42). – С. 30-39

Б. Публикации в других изданиях:

[8-А]. Бобохонова, Ш.Х. Татбиқи инноватсияҳо дар бозори фурӯши барқ / А.А. Мирзоалиев, Ш.Х. Бобохонова [Матн] / Тамоюлҳои муосири байналмилалӣ ва масъалаҳои таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ / Маҷмуаи маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ (ш. Душанбе, 27 майи соли 2023). – Душанбе: ДБССТ, 2023. – С. 139-145

[9-А]. Бобохонова, Ш.Х. Фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои мубрами ҳуқуқи тиҷоратӣ ва амнияти иттилоотӣ / Маводи конференсияи III байналмилалӣ илмию амалӣ (ш. Душанбе, 28 апрели соли 2023). – Душанбе: ДДТТ, 2023. – С. 70-76

[10-А]. Бобохонова, Ш.Х. Нақши захираҳои обӣ дар пешрафти иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Энергияи сабз ва ҳифзи экосистемаҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маводи конференсияи илмию амалӣ ҷумҳуриявӣ (ш. Кӯлоб, 31 марти соли 2023). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2023. – С. 238-242

[11-А]. Бобохонова, Ш.Х. Омилҳои ба рушди бозори фурӯши барқ таъсиррасон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Масъалаҳои мубрами иқтисоди меҳнат ва идоракунии кормандон / Маводи конференсияи илмию амалӣ ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 30 марти соли 2023). – Душанбе: ДДТТ, 2023. – С. 243-248

[12-А]. Бобохонова, Ш.Х. Мавқеъгирии стратегӣ дар бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Танзими давлатии зиддибӯҳронии баҳши воқеии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунории босуръати кишвар / Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 26 сентябри соли 2022). – Душанбе: ДБССТ, 2022. - С. 96-101

[13-А]. Бобохонова, Ш.Х. Анализ современного состояния рынка электроэнергетических услуг Республики Таджикистан [Текст] / Ш.Х. Бобохонова / Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем / Сборник статей по материалам LXI-LXII международной научно-практической

конференции (г. Москва, август 2022). – № 7-8 (56). – М.: Изд. Интернаука, 2022. – С. 17-26

[14-А]. Бобохонова, Ш.Х. Сохтор ва хусусиятҳои амалкунии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ / Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ (ш. Душанбе, 21-23 майи соли 2022). – Душанбе, матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. – С. 496-501

[15-А]. Бобохонова, Ш.Х. «Энергияи сабз» ва рушди устувори он [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Маводи конференсияи илмӣ-назариявии устодон ва шогирдони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (ш. Кӯлоб, 6 майи соли 2022). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2022. – С. 88-94

[16-А]. Бобохонова, Ш.Х. Заминаҳои таърихии пайдошавии бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов, Ш.Х. Бобохонова / Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 26 марти соли 2022). – Душанбе: ДБССТ, 2022. – 276 с., с. 244-247

[17-А]. Бобохонова, Ш.Х. Ташаккули бозори хизматрасониҳои электроэнергетикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 26 марти соли 2022). – Душанбе: ДБССТ, 2022. – 276 с., с. 149-153

[18-А]. Бобохонова, Ш.Х. Проблемы ТЭК Республики Таджикистан и его возможности [Текст] / Ш.Х. Бобохонова / Сборник научных статей Российско-Таджикского (славянского) университета. – Душанбе: Российско-Таджикский (славянский) университет, 2021. – С. 68-74

[19-А]. Бобохонова, Ш.Х. Таъмин ва сарфаи электроэнергия дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ (ш. Кӯлоб, 24 апрели соли 2020). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2020. – С. 202-203

[20-А]. Бобохонова, Ш.Х. Экономически эффективные запасы гидроэнергоресурсов Таджикистана и их технические возможности [Текст] / Ш.Х. Бобохонова / Проблемы обеспечения стабильного и сбалансированного развития в мировой экономике: тенденции и перспективы / Материалы международной научно-практической конференции (г. Душанбе, 2019 г.). – Душанбе: ИПС, 2019. – С. 80-83

[21-А]. Бобохонова, Ш.Х. Идоракунии самараноки захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Х. Бобохонова / Солҳои рушди дехот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ / Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ (ш. Кӯлоб, 26-27 апрели соли 2019). – Кӯлоб: ДДК ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 2019. – С. 26-29

[22-А]. Бобохонова, Ш.Х. Устойчивость развития энергетической сферы Республики Таджикистан и ее проблемы [Текст] / Ш.Х. Бобохонова, М. Сафаров / Роль и значение инвестиции в развитии национальной экономики / Материалы республиканской научно-теоретической конференции (г. Куляб, 27-28 апреля 2016 года). – Куляб: КГУ имени Абуабдуллох Рудаки, 2016. – С. 125-133

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Бобохонова Шахрбону Холназаровна дар мавзӯи «Ташаккул ва рушди бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Калидвожаҳо: Бозори фурӯши барқ; истеҳсолкунандагони нерӯи барқ; истеъмолкунандагони нерӯи барқ; харид ва фурӯши барқ; механизми рақобати озод; хусусиятҳои нерӯи барқ; субъектҳои инҳисори табиӣ; бозори миллии фурӯши барқ; электроэнергетикаи тақсимшуда.

Мақсади асосии рисолаи илмӣ. Мақсади таҳқиқот коркарди ҷанбаҳои назариявӣ ва методӣ, таҳияи пешниҳод ва тавсияҳои амалӣ доир ба мукамалгардонии бозори фурӯши барқ мебошад.

Натиҷаҳои бадастомада ва навгониҳои илмии таҳқиқот ин ҷиҳатҳоро дар бар мегиранд: заминаҳои таърихӣ, ҷанбаҳои назариявӣ ва методии ташаккули бозори фурӯши барқ таҳқиқ шуда, дар ин асос хусусиятҳои амалкунӣ ва рушди он муайян карда шудаанд; таҷрибаи хориҷии фаъолияти субъектҳо дар бозори фурӯши барқ таҳлил карда шуда, истифодаи ҷиҳатҳои мусбати он барои барқарор кардани низоми электроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст; дар асоси арзёбӣ намудани вазъи муосири иқтисодӣ ва техникаи фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ шароит ва заминаҳои рушди бозори мазкур муайян карда шудаанд; муҳити тичоратии фаъолияти субъектҳои бозори фурӯши барқ таҳлил карда шуда, барои ворид ва ҳамгиро шудани онҳо ба бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонии электроэнергетикӣ тавсияҳо таҳия карда шудаанд; омилҳо ва шароити рушди бозори фурӯши барқ дар заминаи истифодаи манбаъҳои хурди тавлиди барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд; тавсияҳои амалӣ барои татбиқи инноватсияҳо ва дастовардҳои илмию техникаи муосир дар бозори фурӯши барқ таҳия ва пешниҳод карда шуданд; амсилаи рушди бозори фурӯши барқ дар шароити тағйирёбии иқлим ва ҷаҳонишавии иқтисодиёт таҳия карда шудааст.

Тавсияҳо оид ба истифодабарӣ. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳангоми таҳияи ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ барои ташаккул ва рушди фаъолияти корхонаҳои фурӯши барқ истифода шаванд.

Соҳаи истифодабарӣ. Муқаррарот ва тавсияҳои аз ҷамъбасти диссертатсия пешниҳодгардида метавонанд аз ҷониби мақомоти дар соҳаи танзими бозори фурӯши барқ ваколатдор, соҳибмулкони ва роҳбарони корхонаҳои фурӯши барқ барои амалисозӣ дар фаъолияти худ ба кор бурда шаванд. Татбиқи амалии муқаррароти таҳиягардида имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти корхонаҳои фурӯши барқ баланд бардошта шавад.

АННОТАЦИЯ

к диссертации Бобохоновой Шахрбону Холназаровны на тему
«Формирование и развитие рынка сбыта электроэнергии в Республике
Таджикистан»

Ключевые слова: рынок сбыта электроэнергии; производители электроэнергии; потребители электроэнергии; покупка и продажа электроэнергии; механизм свободной конкуренции; особенности электроэнергии; субъекты естественной монополии; национальный рынок сбыта электроэнергии; распределенная электроэнергетика.

Основная цель научной работы. Целью исследования является разработка теоретико-методологических аспектов, разработка предложений и практических рекомендаций по совершенствованию рынка сбыта электроэнергии.

Полученные результаты и научная новизна исследования включают следующие аспекты: исследуются исторические предпосылки, теоретико-методологические аспекты формирования рынка сбыта электроэнергии и на этой основе определяются особенности его функционирования и развития; анализируется зарубежный опыт деятельности субъектов на рынке сбыта электроэнергии и предлагается использование его положительных сторон для восстановления электроэнергетической системы Республики Таджикистан; на основе оценки современного экономического и технического положения субъектов рынка сбыта электроэнергии определены условия и основания развития этого рынка; анализируется бизнес-среда субъектов рынка сбыта электроэнергии и даются рекомендации по их выходу и интеграции в региональные и мировые рынки электроэнергии; определены факторы и условия развития рынка сбыта электроэнергии на основе использования источников малой генерации в Республике Таджикистан; разработаны и представлены практические рекомендации по внедрению инноваций и современных научно-технических достижений на рынке реализации электроэнергии; Модель развития рынка сбыта электроэнергии разрабатывалась в условиях изменения климата и экономической глобализации.

Рекомендации по использованию. Результаты исследования могут быть использованы при разработке теоретических и практических аспектов формирования и развития деятельности электросбытовых предприятий.

Область применения. Положения и рекомендации, изложенные в автореферате диссертации, могут быть использованы уполномоченными органами в области регулирования рынка сбыта электроэнергии, собственниками и руководителями электросбытовых предприятий для внедрения в свою деятельность. Практическая реализация разработанных положений позволяет повысить эффективность деятельности электросбытовых предприятий.

ANNOTATION

to the dissertation of Bobokhonova Shahrbonu Kholnazarovna on the topic «Formation and development of the electricity sales market in the Republic of Tajikistan»

Key words: electricity sales market; electricity producers; electricity consumers; purchase and sale of electricity; the mechanism of free competition; features of electricity; subjects of natural monopoly; national electricity sales market; distributed power industry.

The main goal of scientific work. The purpose of the study is to develop theoretical and methodological aspects, develop proposals and practical recommendations for improving the electricity sales market.

The results obtained and the scientific novelty of the study include the following aspects: the historical background, theoretical and methodological aspects of the formation of the electricity sales market are studied and, on this basis, the features of its functioning and development are determined; analyzes the foreign experience of the activity of entities in the electricity sales market and proposes the use of its positive aspects for the restoration of the electric power system of the Republic of Tajikistan; on the basis of an assessment of the current economic and technical situation of the subjects of the electricity sales market, the conditions and grounds for the development of this market are determined; the business environment of the subjects of the electricity sales market is analyzed and recommendations are given for their entry and integration into regional and world electricity markets; the factors and conditions for the development of the electricity sales market based on the use of small-scale generation sources in the Republic of Tajikistan were determined; developed and presented practical recommendations for the introduction of innovations and modern scientific and technological achievements in the electricity sales market; The development model for the electricity sales market was developed in the context of climate change and economic globalization.

Recommendations for use. The results of the study can be used in the development of theoretical and practical aspects of the formation and development of the activities of electricity sales enterprises.

Application area. The provisions and recommendations set out in the dissertation abstract can be used by authorized bodies in the field of regulation of the electricity sales market, owners and managers of electricity sales enterprises for implementation in their activities. The practical implementation of the developed provisions makes it possible to increase the efficiency of the electricity sales enterprises.

Ба чопаш 05.07.2023 имзо шуд.
Андозаи 60x84 1/16. Қоғази офсетӣ.
Адади нашр 100 нусха. 3,0 чузъи чопӣ.

734061, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ, ½.
Матбааи «Тоҷир»

